

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Papieren monumenten

Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863

Rock, J.A.T.

Publication date

2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rock, J. A. T. (2010). *Papieren monumenten: Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 5

EEN MIDDELEEUWSE LIER VOOR DE NATIE

Rond het jaar 1780 vatten Jacob Arnold Clignett en Jan Steenwinkel, twee gepromoveerde rechtenstudenten die zich ook met de oude letterkunde bezighielden, het plan op om de *Spiegel historiael* van Lodewijk van Velthem opnieuw uit te geven. De editie die daarvan al bestond, die van Isaac Le Long uit 1727, vonden ze te gebrekkig. Met een betere editie voor ogen ondernamen ze een zoektocht naar oorspronkelijke handschriften van de tekst. Dat was immers noodzakelijk geworden voor de betrouwbaarheid van een teksteditie, zoals Jan Wagenaar bij zijn ontmaskering van Klaas Kolijn in 1777 duidelijk had gemaakt aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waar ook beide jonge editeurs lid van waren. Daarbij deden zij een belangrijke ontdekking. In de catalogus van een boekverkoop in Gent ontdekten ze een ander handschrift met de titel *Spiegel historiael* dan het door Le Long gebruikte. Dat handschrift bevatte delen van het werk die die van Van Velthem voorafgingen en die tot dan enkel in een prozabewerking bekend waren.¹ Bovendien leerde het hun dat de auteur van die boeken Jacob van Maerlant was, wiens naam bekend was van zijn *Rijmbijbel*.² Ze beslisten dat Maerlants tekst nog voor die van Van Velthem moest worden uitgegeven.³ Met hulp van de Leidse Maatschappij begonnen zij aan de eerste editie van de *Spiegel historiael*.⁴ Daarvan was het eerste deel klaar in 1784, het tweede een jaar later, maar de volgende zouden decennia op zich laten wachten. De *Spiegel historiael* zou nog in 1838, aan het einde van deze middenperiode, niet volledig in druk beschikbaar zijn.

Ondanks de tegenslag die nog zou komen, kenden de twee editeurs van bij het begin het grootste belang toe aan Maerlants *Spiegel historiael*. Dat duiden ze op een

---

¹ Uit een anonieme bewerking in een vroege Antwerpse druk: *Den Spiegel Historiael, houdende in hem alle historyen der waerachtigher Cronijcken ende der Bibelen ende der godlijcker Schriftueren, met alle gheschiedenissen ende vreemtheden der Hystorien ende der Poetrien, die welcke waerachtich sijn*, (Antwerpen: Claes de Graue, 1515).

² De *Rijmbijbel* werd onder meer al gesignaleerd door dezelfde Le Long in diens *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels* (1732), zie hiervoor.

³ Clignett en Steenwinkel brengen van hun vondst verslag uit in de inleiding op hun editie: Jacob Arnold Clignett en Jan Steenwinkel, *Spiegel historiael of Rijmkronijk van Jacob van Maerlant met aantekeningen*, 4 dln., dl. 1 (Leyden: Frans de Does, 1784), xi-xii.

⁴ Dat het hun bedoeling was om de hele *Spiegel historiael* uit te geven, dus zowel Maerlants als s boeken, kan blijken uit een prospectus dat hun drukker Frans de Does in 1782 verspreidde. Dat droeg als titel: ‘Bericht wegens den Spiegel Historiael of Rijmkronijk van Jacob van Maerlant als mede wegens de nieuwe uitgave van deszelfs vervolg der Spiegel historiael of Rijmkronijk van Lodewijk van Velthem met korte Historie-, Oudheid- en Taelkundige Aenmerkingen door Mr. Jacob Arnout Clignett en Mr. Jan Steenwinkel’ (onder die titel vermeld in Petit, *Bibliographie*, dl. 1, nr. 534c).

niet erg verrassende dubbele manier: het werk was nuttig voor zowel de studie van het Nederlandse verleden als voor die van de Nederlandse taal. Ze kenden aan Maerlant dus hetzelfde dubbele belang toe als Janus Dousa en Hendrik Laurensz Spiegel in 1591 aan Melis Stoke toegekend hadden. Daarmee combineerden ze de kroniekeditie met de literaire editie, de twee soorten Nederlandse letterkundige edities die zich sindsdien ontwikkeld hadden. Balthasar Huydecoper had dat een decennium voor hen ook al een keer gedaan in zijn eigen Stoke-editie. Clignett en Steenwinkel deden dat nu in het kader van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en voor een werk van Jacob van Maerlant. Maatschappij en Maerlant zullen hierna van het grootste belang voor deze middenperiode blijken. Daarom geldt de eerste bezorging van de *Spiegel historiael* door Clignett en Steenwinkel als exemplarisch beginpunt van de vernieuwingen die na 1780 ingang vonden in het vak van de Nederlandse letterkundige tekstbezorging. De eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal die editie dan ook in detail bespreken.

De twee daarop volgende paragrafen zullen ingaan op enkele van die vernieuwingen, met een grote nadruk op de postnapoleontische periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In de relatieve rust van dat nieuwe koninkrijk, met de wolken van de revolutie aan de horizon, konden de letteren immers weer meer dan in de voorgaande decennia beoefend worden. De vernieuwingen in deze tijd zijn vaak op het conto van Duitse geleerden geschreven en in het voorgaande intermezzo wekten Hoffmanns herinneringen uit de jaren 1850 ook die indruk. In de tweede paragraaf zal blijken dat zij natuurlijk wel de Nederlanden bezochten, maar tegelijk ook dat de geleerden in die landen intussen hun eigen filologische bezigheden hadden, en die waren niet beperkt tot de editie van Clignett en Steenwinkel. De tweede paragraaf zal het contact tussen beide sferen belichten voor het cruciale jaar 1819, waarin de genoemde Clignett een editie liet verschijnen van de *Esopet*, een verzameling Middelnederlandse dierenfabels, het jaar ook waarin Jan Frans Willems in de Zuidelijke helft van de Nederlanden de letterkunde met een expliciet politieke bedoeling beoefende, het jaar ten slotte waarin de Duitser August Heinrich Hoffmann von Fallersleben een eerste keer door de Nederlandse gewesten trok en daarbij ook Maastricht aandeed.⁵ Daaruit zal blijken dat – zoals het bij cultuurtransfer vaak gaat – de verondersteld buitenlandse vernieuwingen een onverwacht goed entpunt konden vinden in binnenlandse ontwikkelingen, zodat de uitwisseling in beide richtingen gebeurde.⁶

---

⁵ Brinkman, 'Hoffmann and Dutch Medieval Folksong', 259.

⁶ In conceptuele termen over cultuurtransfer en *histoire croisée*, die meer oog heeft voor het 'veelrichtingsverkeer' (Leerssen, hierna, 11) in culturele uitwisselingen: Martijn Jacob van der Burg, *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2007). 7-14, in het bijzonder 11; voor het geval-Hoffmann, reizend door de Nederlanden: Leerssen, 'Ideeën hebben vleugels', in het bijzonder 9-11. Voor een verwant voorbeeld, namelijk de invloed van Duitse wetenschap en opvoedkunde in twee Nederlandse genootschappen, die internationale contacten konden gebruiken om hun eigen plannen uit

De vernieuwingen waren niet enkel een kwestie van individuele geleerden in binnen- en buitenland, zij voltrokken zich na 1780 ook op institutionele plaatsen. Er was de reeds genoemde Maatschappij, die opgericht was in 1766, waar Jan Wagenaar in 1777 zijn argumenten tegen Kolijn had uiteengezet en waarvan Clignett en Steenwinkel lid waren. Dat genootschap wilde – net als de editeurs van Maerlant – tegelijk historische, literaire en taalkundige arbeid leveren en werd dan ook een van de belangrijkste fora voor editeurs. Misschien het belangrijkste forum, maar niet het enige. Vanaf 1808 was *Bilderdijk* in de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut actief, tot hij in 1816 met dat Instituut in onmin verzeild raakte. Behalve genootschappelijke plaatsen van vernieuwing, vonden de editeurs ook nieuwe communicatiekanalen. Boekenreeksen en tijdschriften met het werk van editeurs kregen in deze periode een vaste vorm. Samen met de twee grote genootschappen waren zij de strengen waarlangs zich een proces van systematisering en formalisering van de editiepraktijk voltrok. Dat zal blijken uit de derde paragraaf.

Uit de contacten tussen Groot-Nederlanders en Duitsers en op die verschillende plaatsen ontstond een nieuwe verhouding tussen geleerdheid en politiek, die het onderwerp is van de laatste paragraaf van dit hoofdstuk. In die nieuwe verhouding was de interesse in oude teksten van dezelfde geleerde aard als voorheen, maar die kreeg een andere oorsprong. De verantwoording en de inspiratie ervoor waren namelijk anders; meer dan voorheen was het een aandacht die zijn legitimatie en zijn doel vond in de natie. Al voor 1780 was men – zoals in de vorige hoofdstukken bleek – bekommerd om de eigenheid van het vaderland en de moedertaal en ook toen al vormden oude kronieken en literaire teksten het voorwerp voor een vroege nationale aandacht, voornamelijk in de Verenigde Provinciën maar in de loop van de achttiende eeuw ook steeds meer in de Zuidelijke gewesten. Na 1780 werd die prille nationale aandacht voor oude teksten echter anders. Dat uitte zich het meest merkbaar in een nieuwe inhoudelijke verschuiving, in een nieuwe verruiming van het onderzoeksobject van de volkstaalredacteurs, die naar het terrein van de middeleeuwse poëzie. Binnen het arsenaal van de historische bronnen die de geleerden ter beschikking stonden, hadden de kronieken (en de enkele historieliedereren) die zij bezorgden al een behoorlijk gehalte aan fictie gehad. De evaluatie van de teksten op hun waarheidsgehalte was dan ook – vanaf Scaliger en Sclaverus en hun strijd tegen de mythologische ‘beuselingen’ – een verplicht onderdeel van het werk van de editor geweest. Rond 1780 maakten de editeurs het zich echter in dat opzicht nog moeilijker, door de kronieken ook als literaire werken te

---

te voeren: Annemieke Kouwenberg, ‘De kennis der Duitse taal is, derhalven, voor een Geleerden, hedendaags onontbeerlijk. De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en Felix Meritis als bemiddelaar tussen de Nederlandse en Duitse wetenschappen’, *De achttiende eeuw*, 40 (2008) 51-63 en Annemieke Johanna Adriana Kouwenberg, ‘De kennis der Duitse taal is voor een geleerden hedendaags onontbeerlijk’. *Duitse natuurwetenschappen en pedagogiek in Nederlandse genootschappen rond 1800* (Amsterdam: APA-Holland University Press, 2010).

bestuderen, de chroniqueurs als dichters. En daarna door zich nog duidelijker op het fictionele werk te richten, op volksliederen en toneelwerken. Op deze manier raakten de twee editiegenres van voor 1780, met name de historische edities van voornamelijk middeleeuwse kronieken en de literaire edities van voornamelijk zeventiende-eeuwse dichters, nog meer met elkaar verstrengeld. De middeleeuwen bleken nu ook meer literaire teksten dan kronieken overgeleverd te hebben, ook fictionele. En in dat fictionele element kon op een meer abstract niveau dan dat van de *exempla* iets gemeenschappelijks gevonden worden tussen oude teksten en de natie. Dat gemeenschappelijke was een verloren gewaand poëtisch, zelfs episch element. Van dat element zou iets verplichtends uitgaan voor nationale tekstediteurs, zo werd Jacob Grimm ook in de Nederlanden geciteerd. De ontwikkelingen in het editievak van na 1780 kunnen inderdaad makkelijk geïnterpreteerd worden als een nationalisering van de geleerde activiteit.

***Spiegel historiael*, Clignett & Steenwinkel eds. (1784-1785)**

Aan het begin van de eerste periode stond de editie van de *Rijmkroniek* van Melis Stoke uit 1591 door Janus Dousa en Hendrik Laurenz. Spiegel; aan het begin van de tweede de editie van Jacob van Maerlants *Spiegel historiael* door Jacob Arnold Clignett en Jan Steenwinkel uit 1784.

De keuze voor die editie is niet willekeurig. Hiervoor stipte ik al aan dat de editie van Clignett en Steenwinkel in enkele opzichten vernieuwend was: ze bracht Maerlant in druk, ze combineerde historische en literaire aandacht voor diens middeleeuwse tekst en ze kwam tot stand in het kader van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Elk van die drie aspecten kondigt een nieuwe periode aan. Twee ervan zijn echter ook al terug te vinden in de Stoke-editie van Huydecoper uit 1772. Toch lijkt die laatste meer de afsluiter van de vorige periode. Ook Huydecoper had een ongekeerde aandacht voor de taal uit de middeleeuwen, maar hij bestudeerde toch minder de historische kant van de tekst: zijn aantekeningen zijn hoofdzakelijk taalkundig. Bovendien was Huydecoper oud: zijn vorige werkzaamheden, de editie van de brieven van Hooft, het plakkaatboek van Texel en zijn *Proeve*, passen beter bij de antiquarische tekstbezorging dan bij de nieuwe tijd. Tot slot had Huydecoper ook als nadeel dat hij stierf. Hij kon de inleiding op zijn editie niet voltooien en dus ook de betekenis die hij zijn werk toekende niet kenbaar maken, althans niet in het openbaar. Clignett en Steenwinkel hadden daarentegen het makkelijke voordeel van de minste verdiensten, het voordeel namelijk dat ze jong waren en dat ze dus hun werk konden inrichten naar de genoemde nieuwigheden: een gecombineerde aandacht voor de middeleeuwse geschiedenis, taal en literatuur en dat in de schoot van de Leidse Maatschappij.

De belangrijkste reden om met Clignett en Steenwinkel de middenperiode te laten beginnen, en tegelijk het belangrijkste verschil tussen hen en Huydecoper, is hun ontdekking van Jacob van Maerlant als auteur van de *Spiegel historiael*. Maerlant zou, zoals zal blijken, de tekstbezorging nog vele decennia na hen bezig houden. Daarnaast is Maerlants komst ook voor de opzet van deze geschiedenis van de tekstbezorging interessant. Om dat toe te lichten herneem ik enkele zaken uit de inleiding. Zoals daar aangehaald, past Joep Leerssen in *De bronnen van het vaderland* (2006) zijn Europese literair-historische kader toe op de Nederlandse filologie en op de functie die oude teksten hadden in de staatsafgrenzing tussen Nederland, België, Limburg en Duitsland en ook in Duitse, Vlaamse en Nederlandse natievormingsprocessen.⁷ De tekst die daarbij het vaakst voorwerp van strijd blijkt, was *Van den vos Reynaerde*, die door al die landen onderling betwist cultureel eigendom was en in elk van die landen ‘filologen op vossenjacht’ joeg.⁸ Aan de hand van deze internationale vergelijking en met een betwiste oude tekst als uitgangspunt, legt Leerssen een internationaal netwerk van filologen bloot, waarin Jacob Grimm de ‘spin in het web’ was.⁹ In *De bronnen van het vaderland* bespreekt Leerssen de bestaande filologische traditie in de Nederlanden echter maar tot net vóór de grens van 1800.¹⁰ Om die beter in beeld te krijgen – wat hier mede de opzet is – kan het nuttig zijn juist de minder betwiste teksten te volgen. Een vaste plaats in de Nederlandse traditie was, zoals in het vorige deel bleek, gereserveerd voor de *Rijmkroniek* van Melis Stoke. Die kreeg na 1780 het gezelschap van de *Spiegel historiael*, vooral dan de boeken uit de veer van Jacob van Maerlant. Zij hebben een duidelijker inlands profiel en werden dan ook niet door buitenlandse filologen betwist. Ze zijn dus minder explosief, maar wel geschikter om de interne ontwikkelingen in de al lang bestaande Nederlandse letterkundige tekstbezorging bloot te leggen. De precieze bijdrage van de op een Duitse natie geïnspireerde volkstaalfilologie zal op die manier op de juiste waarde geschat kunnen worden. De interne en de externe ontwikkelingen van de volkstaalfilologie in de Nederlanden zullen hierna duidelijk maken dat het nationalisme van Duitse makelij een turbo-injectie gaf aan de reeds draaiende editiemachine in de Nederlanden.

In deze paragraaf gaat het allereerst om de eerste twee delen van de geplande vier, die verschenen in 1784 en 1785. De twee boekdelen verenigen veel van het oude met een begin van het nieuwe. Dat blijkt opnieuw – zoals ook bij de editie van Dousa en Spiegel – vooral uit de perittekst die de editeurs aan de oude tekst toevoegden.

---

⁷ Leerssen, *De bronnen van het vaderland*.

⁸ *Ibidem*, 30.

⁹ Grimm is spin in: Leerssen, ‘Ideeën hebben vleugels’, 12.

¹⁰ Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 19-21.

Rechtsgeleerde, betrouwbare tekstgetuigen, als vanouds

Onder het oude valt om te beginnen de maatschappelijke achtergrond van beide editeurs. Steenwinkel was geboren in Rotterdam in 1754, Clignett twee jaar later in Leiden. In die laatste stad studeerden ze beiden rechten. Clignett promoveerde op een onderwerp uit het Romeinse recht en werd vanaf 1780 advocaat in dezelfde stad; Steenwinkel verdedigde een verhandeling over de Romeinse rechtsgeleerde Cassius Longinus en legde zich daarna ambteloos toe op de studie van de letteren. Zo voegden zij zich bij de eeuwenoude horde van Leidse rechtsgeleerden die behalve voor het Romeinse recht ook een historische interesse in kronieken uit hun eigen streken hadden. Ook hun taalkundige aandacht kende een Leidse traditie, die van de Schola Hemsterhusiana die onder hun medestudenten toegepast werd op de Nederlandse volkstaal. Ook Clignett en Steenwinkel gingen samen op een historische manier de taalkunde beoefenen, wat tussen 1781 en 1785 resulteerde in hun *Taalkundige mengelingen*, die in zes delen verschenen onder het motto ‘Linguae patriae excolendae amore’ (‘Uit liefde voor het opgraven van de taal van het vaderland’). Dezelfde samenwerking leverde in 1784 het eerste deel van de *Spiegel historiael* op en een jaar later het tweede deel, waarin ze, zoals gezegd, zowel historisch als taalkundig werk presenteerden. Verder zou het niet komen: in 1787 moesten Clignett en Steenwinkel beide ondernemingen, de editie en de *Mengelingen*, stopzetten. Clignett was actief betrokken bij het Patriotse oproer, terwijl Steenwinkel naar Antwerpen vluchtte.¹¹

Naast de maatschappelijke achtergrond van de editeurs, valt ook de uitvoering van de editie onder het oude. Het was een klassieke editie, zoals die al sinds de jaren 1620 gemaakt werd. Alles is er. Er is een voorrede, waarin de editeurs ingaan op het belang van de studie van oude teksten, op hun missie deze tekst in het bijzonder aan de openbaarheid te schenken, ze hebben het over de handschriften en eerdere drukken die ze gebruikt hebben, over de bronnen die de auteur van het werk gebruikt heeft, over de biografische achtergrond van de auteur, over de andere werken die van hem bekend zijn, over de datering, de inhoud en de indeling van deze tekst en over de bronnen van hun eigen aantekeningen. Uit de inleiding blijkt dat Clignett en Steenwinkel het lopende geleerde debat gewoon verder voerden. Zij gaan regelmatig in gesprek met de vorige editeur van delen van de *Spiegel historiael*, de bijbelkundige

¹¹ Voor de daarop volgende filologische activiteiten van Clignett en Steenwinkel, zie hierna, blz. 221. De biografische gegevens van Clignett zijn te vinden in A. J. van der Aa en K. J. R. van Harderwijk, ‘Clignett (Mr. Jacob Arnold)’ *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt* (Haarlem: J.J. van Brederode, 1858a) 473-474; die van Steenwinkel zijn uitgebreider en te vinden in J. W. te Water, [‘Levensberichten van Jan Steenwinkel’] *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden den 8 van Hooimaand 1812 [= Jaarboek 1812]* (Z.pl., z.j.-a) 6-10; A. J. van der Aa, K. J. R. van Harderwijk en G. D. J. Schotel, ‘Steenwinkel (Jan)’ *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt* (Haarlem: J.J. van Brederode, 1874) 982-983.

Isaac Le Long, ‘een naarstig opspeurer onzer oude Handschriften’, en gebruiken ook diens *Boekzaal der Nederduytsche Bybels*.¹² Met Huydecoper en Wagenaar verschilden ze van mening over de wereldlijke status van Maerlants voorbeeld, Vincent van Beauvais, en daarom over de semantische vraag of een monnik tot de clericus behoorde. (Huydecoper had op basis van zijn studie van Stoke immers beweerd dat een clericus nooit een monnik kon zijn en omgekeerd; Wagenaar beweerde op dezelfde basis dat sommige monniken ook clericus waren. Aan de hand van van Maerlant en de *Speculum historiale* van Vincent en met verwijzingen naar de gebruikelijke woordenboeken van Kiliaan en Du Cange, betoogden Clignett en Steenwinkel nu dat de verschillende gebruikte termen voor clericus en voor monnik, zowel in het Middelnederlands als in het Latijn, volkomen inwisselbaar waren. En vooral, dat Vincent inderdaad een dominicaner monnik geweest was.) Verder zijn er verwijzingen te vinden naar het charterboek van Frans van Mieris, naar de schrijversportretten van Paquot, de *Bibliographia belgica*, naar een dertiende-eeuwse kaart die Smallegange afdruckte in zijn Zeelandse kroniek. Heel summier leggen de editeurs tot slot van de voorrede rekenschap af van hun eigen ingrepen, met de kopiïst als *usual suspect*: ‘Eenige misslagen van den Afschryver, zijn op hunne plaatzen aangeteekend, en, naar onze gedachten, verbeeterd.’¹³ Na de inleiding volgt de tekst van de *Spiegel historiael* in gotische letters, met regelnummering in de marge. De aantekeningen volgen aan het eind van het boekdeel in romein en na verwijzingen naar de betreffende verzen. Tussen de geleerde bladen van de editie van Clignett en Steenwinkel geen spoor van revolutionair kruit.

Niet alleen in de geleerde discussies op papier zette deze editie de bestaande tradities voort; ook in geleerde praktijken die die discussies mogelijk moesten maken. Dat gold in de eerste plaats voor het raadplegen van de handschriften, ‘welke in de Boekeryen als zeldzaamheden bewaard worden, en byna voor niemand zichtbaar zijn’.¹⁴ Handschriften waren inderdaad meestal in privébezit of in het bezit van een instituut dat zijn collecties niet in principe openbaar beschikbaar stelde. Het raadplegen van een oud handschrift was ook voor Clignett en Steenwinkel nog een verkregen gunst. Zo lukte het ze bijvoorbeeld aanvankelijk niet goed om de discussie met de vorige editeur van de *Spiegel historiael*, Le Long, aan te gaan. Clignett en Steenwinkel vonden het werk van Le Long wel ‘niet naauwkeurig’, maar stonden machteloos zonder handschriften, ‘het eenig middel echter om een verbeterde uitgave te vervaardigen’.¹⁵ Het ene handschrift van de *Spiegel* dat er volgens Le Long bestond was immers intussen in onbekend bezit beland. Clignett en Steenwinkel startten er daarom een zoektocht naar in verschillende verzamelingen. ‘Nimmer hadden wy echter ons kunnen verbeelden,’ zo deden ze verslag van hun zoektocht, ‘dat dit

¹² Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, xxiii.

¹³ Ibidem, lxxi.

¹⁴ Ibidem, v.

¹⁵ Ibidem, ix-x.

Handschrift op 's Lands Boekery alhier bewaard wierd, dat wy by gelegenheid van het nazien eener geschreven lijst der Handschriften ontwaar wierden.’¹⁶ Het handschrift moest dus terug te vinden zijn in de Leidse universiteitsbibliotheek, zoals ze uit de catalogus opmaakten. Maar dat betekende nog niet dat ze het zonder meer konden inzien.

Zoo dra wy dit Handschrift tot ons groot genoeg ontdekt hadden, maakten wy terstond ons werk om van het zelve het nodig gebruik te kunnen maken, het welk ons door hun Edele Groot Achtbaren de Heeren Curatoren van 's Lands Hogeschool alhier, volgens hunne loffelyke gewoonte om den bloei van nuttige Wetenschappen gedurig te helpen bevorderen, goedgunstig wierd toegestaan; voor welk gunstbewijs wy Hun Ed. Gr. Achtbaren hier onze oprechte dankbaarheid betuigen.¹⁷

De toelating voor het raadplegen van een handschrift moest komen van het hoogste gezag van de Leidse universiteit, de dankbaarheid van de begunstigden was evenredig uitgebreid in formulering. Hieruit blijkt dat de discussie die Clignett en Steenwinkel wilden aangaan met hun collega-tekstgeleerden van vroeger afhankelijk was van de bezitters van handschriften. In dit ene geval was dat een instelling als de Leidse universiteit, maar in andere gevallen waren dat ook privépersonen. Het overzicht van de toen bekende werken van Maerlant konden Clignett en Steenwinkel slechts met de hulp van Jacob Visser, die een verzameling handschriften in zijn bezit had, opstellen. Deze Visser valt dezelfde uitgebreide dankbaarheid voor de toegang tot zijn collectie te beurt als de Leidse curatoren. Uit Maerlants *Der naturen bloeme* konden ze bijvoorbeeld slechts citeren omdat ‘zijn Wel-Ed. de goedheid gehad heeft ons het volgende uittreksel mede te delen, voor welk bewijs van gunst en vriendschap wy zijn Wel Ed. onze schuldige dankbaarheid betuigen’.¹⁸ Gunst, vriendschap, schuldige dankbaarheid worden naadloos in het geleerde betoog opgenomen. Het raadplegen van handschriften, die noodzakelijkheid die aan het voeren van een tekstgeleerde discussie vooraf ging, was in 1784 dus nog steeds afhankelijk van een goed functionerend persoonlijk netwerk van de individuele geleerde. Oude teksten waren inderdaad, zoals editoren zich vaak beklagden, geen publiek raadpleegbaar bezit. Wat meer is, de beschikbaarheid ervan verzekeren was juist hun eigen taak.

Niet alleen de geleerde wereld had, in discussies en in praktijken, deels nog een traditioneel uitzicht; ook het drukken van het eerste boekdeel zelf had last van de zeer oude en nog steeds niet opgeloste spanning tussen beschikbaarheid en betrouwbaarheid in de tekstbezorging. Die spanning wordt haast tastbaar op de eerste bladzijden, in een ‘Bericht van den boekhandelaar’, dat de Leidse uitgever Frans de

---

¹⁶ Ibidem, x.

¹⁷ Ibidem, x-xi.

¹⁸ Ibidem, xxxix-xl.

Does Pieterszoon in november 1783 geschreven had.¹⁹ De Does had een probleem: de *Spiegel historiael* was ‘geheel en al onbekend’.²⁰ Hij zei dat ‘des Kundigen’²¹ hem tot spoed maanden, maar zelf twijfelde hij omdat het een omvangrijk werk leek te worden en voor hem een grote investering. De Does stelde daarom de publicatie korte tijd uit en liet belangstellenden intekenen. Dat lukte hem aardig: ‘het heeft my mogen gelukken, zoodanig een aantal Inteekenaren te bekomen, dat ik veilig ondernemen konde dit Werk te drukken’.²² Maar andere mogelijk geïnteresseerden twijfelden, net omwille van de onbekendheid van de *Spiegel historiael*:

niet tegenstaande dit aantal der Inteekenaren, heeft het ook niet ontbroken aan zulken, welke weigerden zich voor één of meer Exemplaren van dit Werk, by de uitgave van het zelve, te verbinden, gedeeltelijk door dien men thands veelal met Inteekeningen misleid wordt, gedeeltelijk ook, byzonder met opzicht tot dit Werk, uit vreeze dat men ter kwader trouwe te werk ging, en de wereld een onecht en valschlijk verdicht Stuk, onder den naam van het Werk van een der oudste Neêrlandsche Dichters wilde opdringen [...]²³

De Does stuitte op wantrouwen tegen zijn editie. Niet alleen omdat het krediet van een intekenlijst vroeger kennelijk wel eens geschaad was geweest, en ook niet alleen omdat De Does in hetzelfde jaar als katholieke patriot verzeild raakte in een pamflettenstrijd onder Leidse boekverkopers en predikanten.²⁴ Het wantrouwen was er ook omdat al eerder jonge teksten als zeer oud uitgegeven waren. Zo groot was dat wantrouwen, zo zegt De Does verder,

[...] dat men zelf zich ten huize van den Bezitter van het *origineel* Handschrift vervoegd heeft, om van de echt- of onechtheid van het Stuk overtuigd te worden; eene handelwyze, welke ik wel niet geheel mispryzen kan, daar het niet zonder voorbeeld is, dat diergelyke ontrouwigheden meermalen hebben plaats gehad; [...]²⁵

Klaas Kolijn was inderdaad nog maar zes jaar eerder door Huydecoper en Wagenaar ontmaskerd. De oplossing die De Does voorstelde moest ervoor zorgen dat de tekst de

¹⁹ Frans De Does Pz., ‘Bericht van den boekhandelaar, by de uitgave van het eerste deel van den Spiegel historiael van Jacob van Maerlant’, in: J.A. Clignett en J. Steenwinkel (red.) *Spiegel Historiael of Rijmkronijk van Jacob van Maerlant met aanteekeningen* (Leyden: Frans de Does, 1784) katern †, p. i-iv. Het bericht is niet in alle exemplaren van de editie mee ingebonden; ik gebruikte dat in Amsterdam, Universiteitsbibliothek, locatie P.C. Hoofthuis, 113: NED LET “12” MAE.

²⁰ Ibidem, i.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, ii.

²³ Ibidem.

²⁴ Rietje van Vliet, ‘Leidse Ietsen. Pamfletten en propaganda in Leiden (1784-1786)’, *Tijdschrift Holland*, 38 (2006) 289-304 (blz. 7, online <http://www.uitgeverijstraeta.nl/Leidse%20Ietsen.pdf>). Vgl. met R. van Vliet, ‘Leiden and censorship during the 1780s. The Overraam affair and Elie Luzac on the freedom of the press’, in: J.W. Koopmans (red.) *News and politics in early modern Europe (1500-1800)* (Leuven / Parijs / Dudley, 2005) 203-218.

²⁵ De Does Pz., ‘Bericht’, ii.

finale proef van Wagenaar, de aanwezigheid van een oud handschrift, doorstond. Maar die oplossing bleef traditioneel. Bij Clignett thuis kon een oud handschrift bekeken worden en gekeurd op de kenmerken van oudheid. De milde eisen die Wagenaar in 1777 aan een handschrift van Kolijn stelde, waren ook hier afdoende: het handschrift van de *Spiegel* dat de intekenaren moest overtuigen was geen ‘origineel’ in de historisch-kritische zin, maar een afschrift.²⁶ Uiteindelijk bewandelden Clignett, Steenwinkel en hun drukker De Does zo de weg van Gerard van Loon, de editeur van Klaas Kolijn, omgekeerd. Zij wilden niet meteen zelf de betrouwbaarheid van de tekst of van henzelf verdedigen aan de hand van een reeks argumenten in hun inleiding – argumenten bijvoorbeeld over de betrouwbaarheid van de auteur of van de editeur, of de onbetrouwbaarheid van andere editeurs, zoals Van Loon had gedaan. Ze wilden dus niet de beschikbaarheid van de tekst laten primeren op de vaststelling van de betrouwbaarheid van de tekst en van de bezorging ervan. Zij wilden daarentegen wél eerst de betrouwbaarheid laten toetsen door collega-geleerden, hen op de editie laten intekenen en zo de openbare beschikbaarheid van de tekst juist mogelijk maken, via de op voorhand gefinancierde editie. Daarbij toonden ze zich tegenover eventuele wantrouwigheid van hun collega’s zeer ruimhartig. Ze drukten de intekenlijst niet in het eerste deel en hielden hem open tot na de publicatiedatum. Dat deden ze om

aan allen, by welke wy verdacht gehouden wierden, hier in niet ter goeder trouwe te werk te gaan, overtuigende blyken van de echtheid van dit Stuk te doen erlangen, en dus aan hun gelegenheid te geven van dit Werk tegen dien prijs, welke voor de Inteekenaren bepaald is, te kunnen bekomen.²⁷

Twijfelaars konden dus zelfs na de verschijningsdatum de editie nog tegen intekenprijs kopen. De Does gaf zelfs de bedoeling van een intekenlijst – het werven van fondsen voordat de kosten voor het drukken gemaakt worden – op om het vertrouwen in tekstgeleerden te herstellen. Na de ontmaskering van Kolijn in 1777 was de betrouwbaarheid van oude teksten die het licht van de openbaarheid betraden immers minder dan ooit vanzelfsprekend.

Zo zette de editie die Clignett en Steenwinkel van de *Spiegel historiael* maakten Maerlant bij in de kast met de belangrijkste werken voor de volkstaalfilologie. Hun dialoog met vroeger editiewerk zorgde ervoor dat niet meer enkel Melis Stoke de kern van de middeleeuwse Nederlandsche Letterkunde uitmaakte en bovendien slaagden zij erin het vertrouwen in tekstedities na de affaire-

²⁶ Clignett wordt in dit voorbericht niet als bezitter genoemd, maar dat blijkt wel uit de ‘Voorrede’: ‘[...] wy vonden op eene naamlijst van Boeken, welke in Gend verkocht zouden worden, een oud Handschrift op perkament, dat ten tytel voerde *Spiegel Historiael* of *Rijmkronijk*. Hier op maakte de eerstgenoemde Uitgever terstond zijn werk, om dit Handschrift door inkoop machtig te worden, het welke hem gelukte, en het zelve thands in eigendom bezit’ (Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, xi).

²⁷ De Does Pz., ‘Bericht’, iii.

Kolijn te herstellen. Maerlant zou zo die Kolijn doen vergeten, maar zou ook al snel zelfs Stoke overvleugelen.

Historie en taalkunde in de Leidse Maatschappij

Het oude in de editie was het enerzijds; het anderzijds kondigde een nieuwe tijd aan. Het oude situeerde zich op drie domeinen: in de geleerde discussies, in de geleerde netwerken waarlangs handschriften geraadpleegd konden worden en in de spanning tussen beschikbaarheid en betrouwbaarheid. Het nieuwe manifesteerde zich op twee terreinen: in kleine veranderingen in het bestaande geleerdennetwerk, maar vooral in de verantwoording die de editeurs aan hun werk gaven. De vernieuwde verantwoording voor de tekstbezorging is de belangrijkste. Clignett en Steenwinkel verantwoordden hun werk expliciet en benoemden het nut van hun editie van de wereldkroniek van Maerlant, meteen in de eerste zin van hun voorrede:

De Rijmkronijk, welke wy thands den letterminnaren aanbieden, is, gelijk ieder begrijpt, van eene tweeledige nuttigheid; voor eerst heeft zy hare verdiensten, ten opzichte van het geschiedkundige, daar in vervat; ten anderen is het een werk voor onze Nederduitsche Taalkunde van het grootste aanbelang, en voor alle ware beminnaars dezer Wetenschap niet te ontbeeren.²⁸

Het nut van de editie lag zowel in de historische als in de taalkundige kennis die uit de tekst gehaald kan worden, ‘gelijk ieder begrijpt’. Dat hoefde inderdaad niet te verbazen. De historische en de taalkundige lessen zijn de twee traditionele verantwoordingswijzen voor edities. Nieuw is hier echter dat in één tekst de twee gecombineerd worden. De *historiael* blijkt niet alleen nuttig voor de lessen die uit het verleden geleerd kunnen worden, conform het *adagium* van Cicero en naar analogie van Boxhorns opdracht aan de Zeeuwse Staten. Ook blijkt de tekst niet alleen voorbeelden van het juiste gebruik van de eigen taal te bevatten, voorbeelden die eerder al uit het werk van Vondel en Hooft gehaald werden. Nee, deze editie doet beide: het belang van de tekst was tegelijk historisch én taalkundig en hij verdiende daarom een editie.

Deze combinatie van historisch en taalkundig nut was niet vrijblijvend, de som was meer dan de delen. Toch lijkt op het eerste gezicht het historische nut van de wereldkroniek aan belang in te moeten boeten tegenover de hooggestemde verwachtingen uit vroegere kroniekedities. Clignett en Steenwinkel gaven toe dat na Maerlant ‘mannen van verdienste in ons Vaderland, in eene meer beschaafde eeuw, dan die, waar in onze Dichter leefde,’ diens historische werk verbeterd hadden. Ondanks de vooruitgang die ze met de eeuwen veronderstelden te komen, bleef Maerlants tekst nuttig. De latere, meer beschaafde schrijvers hadden immers de geschiedverhalen soms ‘of uit

²⁸ Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, i.

staatkunde, of uit onkunde of andere diergelyke oorzaken' gewijzigd en ze 'met meer verhevenheid van stijl en hoogdravender uitdrukkingen' opnieuw verhaald. Oude geschiedverhalen daarentegen missen die sier en hebben 'de geschiedenissen met alle eenvoudigheid te boek gesteld'.²⁹ Bovendien beschikten die oudere historieschrijvers soms over bronnen die later verloren gegaan zijn. Het nut van Maerlant was dus niet gering en school in zijn ouderdom, die garant staat voor zijn onbedorvenheid en eenvoud.

De historische kant van de dubbele verantwoording is kort; de taalkundige veel langer. Toch is de achterliggende gedachte dezelfde, namelijk dat het nut van de tekst schuilt in de oude eenvoud. Op taalkundig terrein had die opvatting kennelijk meer verdediging nodig. Clignett en Steenwinkel hadden die verdediging al eerder ondernomen in een eerdere samenwerking, hun *Taalkundige mengelingen*, die sinds 1781 in afleveringen verschenen. De inleiding van die *Mengelingen* hadden ze aan de kwestie gewijd. Daarom wilden ze zich in de editie van de *Spiegel historiael* 'niet wederom byzonder inlaten, om breedvoerig aantetoonen, dat de kennis der oude Nederduitsche Tale, het eenig hulpmiddel is, om goed en zuiver Nederduitsch te leeren'.³⁰ Ze deden het niet breedvoerig, maar probeerden niettemin net dat aan te tonen: dat de studie van schrijvers uit de vroegste tijden van nut is om in hun eigen tijd de taal te zuiveren.

Om dat aan te tonen, verdedigden Clignett en Steenwinkel hun eenvoudighedsopvatting tegenover de volgens hen gangbare idee dat oude schrijvers het lezen niet waard waren. Ze stelden zich in positie tegenover diegenen die beweerden dat 'dezelve niet anders dan onverstaanbare rabeltaal behelzen, en die lompe en ruwe taal thands, om de meerder juistheid der denkbeelden in deze beschaafde tyden, of in het geheel niet, of ten minsten met geen vermaak kan gelezen worden'.³¹ Oude schrijvers moesten volgens Clignett en Steenwinkel wél gelezen worden, liefst om meer dan het vermaak alleen. Toch erkenden ze wel dat oude literatuur niet vanzelf vermakelijk kon zijn en ze zagen twee problemen: lezers uit hun tijd waren te veel gewoon aan vaste taalregels waaraan een schrijver moest gehoorzamen en daarnaast begrepen ze niet meer alle woorden uit de oude teksten. Die problemen waren echter wel te verhelpen. Met de nodige kennis van de oude taal zou die stelling, dat oude schrijvers niet of niet met plezier gelezen worden, ontkracht worden. Want

Zy, die dezen waan voeden, dwalen uit diepe onkunde, niet begrypende, dat het meer beschaafde, dat thands in onze uitdrukkingen gevonden wordt, voorbrengsels zijn van later uitgedachten, en onzen voorouderen onbekende regelen; eene naauwkeurigheid, dierhalven,

---

²⁹ Ibidem, i-ii.

³⁰ Ibidem, iii.

³¹ Ibidem, v.

welke by de Ouden niet gevorderd wordt, en welker schriften buiten dezelve volkomen goed zijn.

Het zijn dierhalven onkundige bedillers, die de werken onzer oude Dichters verachten, en veel al uit oorzaak, dat zy dezelve op de meeste plaatzen niet meer verstaan, daar hun de kracht en beteekenis van vele woorden geheel onbekend is.³²

De lezer in 1784 zou de geldende taalregels niet mogen eisen van de oudste schrijvers en zou de oude betekenis van de woorden uit zijn eigen taal moeten leren kennen. Dat beroofde de lezer inderdaad van het plezier in de oude literatuur.

Wy beklagen hen, die in zoo eene diepe onkunde bedolven liggen, welke hun berooft van het vermaak om de nagelaten schriften hunner eigen voorouderen te kunnen lezen, en de beteekenissen, welke zy aan hunne woorden gegeven hebben, te kennen.³³

Clignett en Steenwinkel zagen in hun tijd dus een teveel en een tekort – een teveel aan taalregels en een tekort aan historische taalkennis. Bij deze vaststellingen kwam nog hun bekommerdheid om de stand van de dichtkunst in hun eigen tijd. Ze stelden de ‘onopgesierde bevalligheid, levendige en juiste gedachten’ van de oude dichters, hun eenvoud kortom, tegenover ‘vele onzer Landgenooten, welke zich den naam van Dichter niet gerne betwist zagen’, die ‘noch teekenen van vindingskracht, noch van gezond verstand’ laten zien.³⁴ Het teveel aan taalregels en het tekort aan historische taalkennis paste met andere woorden in een in de tweede helft van de achttiende eeuw in Nederland vaker gehoorde klacht over de eigentijdse poëzie.³⁵ Historische voorbeelden konden nu echter niet meer enkel uit de zeventiende, maar ook uit de middelste eeuwen komen. De bijval die de eenvoudige Ossian was immers over heel Europa enorm.³⁶

De cultuurklacht waarmee Clignett en Steenwinkel de uitgebreide taalkundige verdediging van het editeren van een oude tekst begonnen, legde de reden voor de geringschatting van de oudste literatuur dus niet bij de oudste schrijvers, maar bij de lezers uit hun tijd en hun onkunde.

De reden, waarom zulke werken den meesten onzer Landgenooten niet behagen, is dierhalven niet gelegen in het werk zelve, maar by den lezer, die zyne eigen verouderde moedertaal niet meer verstaat; verstont hy die, dan zoude hy zulke werken met hetzelfde vermaak, als

³² Ibidem, v-vi.

³³ Ibidem, vii-viii.

³⁴ Ibidem, viii.

³⁵ Ook in de kringen waaruit de Maatschappij zou groeien, al ging het daar – met name bij Rijklof Michaël van Goens – nog om het literaire verleden van de zeventiende eeuw: W. van den Berg, ‘7 september 1765: Frans van Lelyveld complimenteert de 17-jarige Rijklof Michaël van Goens met diens Vrijmoedige bedenkingen. Vrijmoedig en voorlijk’, in: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.) *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (Groningen: Martinus Nijhoff, 1993) 340-345.

³⁶ Zie inleiding, daarin met name Leerssen, ‘Ossian’. Vergelijk voor het geval van de Nederlandse taal, in een ruime opzet: van der Woud, *De Bataafse hut*, 117-118.

de hedendaagsche Franschen hunnen *Roman de la Rose*, lezen kunnen
[...]³⁷

Clignett en Steenwinkel formuleerden hier dus een klacht over een probleem in hun eigen tijd, maar meteen ook een oplossing. Lezers moeten gewoon hun eigen taal weer leren kennen en ze pleitten voor een historische lectuur van de oudste teksten, waarbij een juist begrip van de oude woorden noodzakelijk was. De instrumenten voor die remedie waren bekend: edities van die oudste teksten en een historisch woordenboek. Maar hoewel ze bekend waren, en zoals hiervoor bleek ook al beproefd, moest er volgens Clignett en Steenwinkel nog veel gebeuren op dit vlak:

Het mangelde onzen Landgenooten, in het algemeen, aan werken van dezen aart; want, behalven de voortreffelyke uitgave van den *Rijmkronijk* van *Melis Stoke* door *B. Huydecoper*, hebben wy geen een werk van eenigen onzer oudste Schryvers, het welk goed en onvervalscht door den druk algemeen gemaakt is; wy grypen dus hier de gelegenheid aan, om dit gebrek eenigermate te vergoeden, en onzen Landgenooten de zuivere taal, stijl en denkwyze hunner eerste Schryvers te leeren kennen³⁸

Een editie – of toch een onvervalste editie, zoals deze na de ongewone intekenprocedure van uitgever De Does er gegarandeerd een was – was het geschikte middel om die oude, maar nog onbegrepen teksten onder een ruim publiek te verspreiden en dat publiek zijn oude en eenvoudige taal weer te leren kennen. Clignett en Steenwinkel leverden vormelijk hetzelfde werk af als hun voorgangers-editors, maar dat wilden ze niet gezegd hebben. Ze verkozen immers het buitenland als hun inspiratiebron, wanneer ze verklaarden dat ze het publiek de oude taal leerden kennen,³⁹

waar in wy het voorbeeld van andere Natiën volgen, die om dezelfde reden, om welke wy deze *Rijmkronijk* in het licht geven, de werken hunner oude Schryvers door den druk algemeen gemaakt hebben. Hoe vele werken van dezen aart heeft men in Duitschland en Vrankrijk niet in het licht zien komen?

Ze hadden zelf inderdaad al de *Roman de la Rose* van Jean de Meung en Guillaume de Lorris genoemd. Die ridderroman was sinds de uitvinding van de boekdrukkunst meermaals herdrukt. Een herkenbare tekstbezorger trad al op in 1735: Nicolas Lenglet du Fresnoy en Jean-Baptiste Lantin de Damerey drukten toen de tekst af, ‘*revu sur*

³⁷ Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, vii-viii.

³⁸ *Ibidem*, iv.

³⁹ Ook Rijklof Michaël van Goens, een van de oprichters van de Leidse Maatschappij, richtte de blik naar het buitenland en naar de oudere schrijvers vanuit een bekommernis voor de toestand van de Nederlandse taal: G. J. Johannes, *De lof der aalbessen. Over (Noord-)Nederlandse literatuurtheorie, literatuur en de consequenties van kleinschaligheid 1770-1830*, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies 10 (Den Haag: SDU, 1997), 16-17.

plusieurs éditions et sur quelques anciens manuscrits’, en voegden er een inleiding, noten en een glossarium aan toe. De driedelige editie verscheen datzelfde jaar ook met een *impressum* van drukker Jean-Frédérique Bernard in Amsterdam (en werd in het jaar VII (1798-1799) gecorrigeerd nog eens herdrukt in Parijs).⁴⁰

Het buitenlandse voorbeeld was voor Clignett en Steenwinkel misschien meer geschikt omdat hun rechtvaardiging van het editiewerk eigenlijk anders was dan bij hun binnenlandse voorgangers. Zij combineerden wel de bestaande tradities van de kronieceditie en de literaire editie, maar de combinatie van de twee kreeg toch een andere betekenis. De kroniek werd, zoals alle kronieken, uitgegeven om de historische feiten die het werk bevatte – hoewel het grotendeels niet over de Nederlanden en ook niet over Maerlants eigen tijd handelde. Maar nu ook om de taal die chroniqueur Maerlant gebruikt had. Het werk van Clignett en Steenwinkel past dus in het ‘didactisch program’ van achttiende-eeuwse taalkundige editeurs als Van Hoogstraten, Vlaming en Huydecoper.⁴¹ Niet alleen in hun editie van de *Spiegel historiael*, maar ook in hun *Taalkundige mengelingen* gebruikten zij immers – zoals hun voorgangers – de studie van oudere schrijvers om voorbeelden voor een juist taalgebruik te verspreiden. De didactische doelstelling bleef daarbij bij hen dezelfde. Maar Clignett en Steenwinkel leenden het middeleeuwse studieobject van de kroniecediteurs. Bij hen (en een keer ook al bij Huydecoper) waren de *exempla* van het juiste taalgebruik niet meer te vinden in de zeventiende eeuw, maar in de nog veel minder door taalregels bedorven, eenvoudiger dertiende eeuw van Maerlant.

Dit betekende veel meer dan een accentverschuiving, of louter een chronologische uitbreiding van het onderzoeksterrein. De waardering die Clignett en Steenwinkel in hun inleiding uitspreken voor Maerlant hield meer in: zij schatten hem bijzonder hoog, ook omdat hij een leek was en geen geestelijke, maar vooral omdat hij een geleerde was. Wat Maerlant werkelijk onovertroffen maakte, was zijn dienstbaarheid aan de medemens en zijn streven naar vooruitgang. Hij vertaalde immers de Bijbel, heiligenlevens, de wereldgeschiedenis, de natuurkunde naar de volkstaal om dat alles uit te leggen aan zijn Latijnonkundige medeburgers. Maerlant stelde met andere woorden zijn geleerdheid altijd ten dienste van anderen, zelfs van leken; zijn werken waren altijd onderrichtend en van nut. Clignett en Steenwinkel hadden Maerlant dus

---

⁴⁰ Dat leert een korte zoektocht door de Catalogue collectif de France en de Short Title Catalogue Netherlands. Het gaat om Nicolas Lenglet du Fresnoy, *Le roman de la rose, par Guillaume de Lorris & Jean de Meun dit Clopinel. Revu sur plusieurs éditions & sur quelques anciens manuscrits. Accompagné de plusieurs autres ouvrages, d’une préface historique, de notes & d’un glossaire*, 3 dln. (Paris: Veuve Pissot, 1735) (en Amsterdam: J.F. Bernard, 1735) en om J.-B. Lantini de Damerey, *Le Roman de la Rose, par Guillaume de Lorris, et Jean de Meun, dit Clopinel. Edition faite sur celle de Lenglet Dufresnoy, corrigée avec soin, et enrichie de la Dissertation sur les auteurs de l’ouvrage, de l’analyse des variantes et du Glossaire publiés en 1737* (Paris: J.B. Fournier / P.N.F. Didot, an VII).

⁴¹ De term is ook hier van Rutten, ‘Vondels ‘volkomen voorbeeldt’.

leeren kennen als iemand, die in een woord verre boven alle zyne tijdgenooten verheven was, die in alles blyken gaf van uitstekende vermogens van geest, en dezelve ten nutte van zyne evenmensen met eenen onvermoeiden arbeid besteedde. Met de meerdere kennis en geleerdheid, welke wy in onzen *Maerlant* ontdekken, paarde zich allerduidelijkst eene ongemeene menschlievenheid, waar door hy met eenen onverschrokken moed alles ondernam, het welk hy oordeelde zynen Landgenooten ten nutte te kunnen strekken, hy kantte zich ten dien einde manmoedig aan tegen de afschuwelyke gewoonte der geestelijkheid van zynen tijd, en wilde de leeken niet in die onbegrypelyke domheid, waar in zy steeds gehouden wierden, doen voortgaan; maar integendeel hen in de mogelijkheid stellen, om die plichten, welke ter bereiking van wezenlijk geluk betracht moeten worden, te leeren kennen.⁴²

Maerlant was, moreel gesproken, een verlicht man in de dertiende eeuw, even verlicht als Clignett en Steenwinkel wellicht zichzelf zagen. En vooral: meer verlicht dan de dichters uit de besloten literaire kringen uit de zeventiende eeuw. Door de combinatie van de tradities van de kroniekeditie en de didactische literaire edities kon de kroniekvertaler Maerlant dan ook met reden de ‘Vader der oude Nederduitsche Dichters’ genoemd blijven worden.⁴³ Dit zoeken naar vaderschap, naar ouderdom, naar oorsprong en eenvoud, dit zoeken naar een oorspronkelijke, onbedorven literatuur die dicht bij het gewone volk stond was de belangrijkste vernieuwing die de Maerlanteditie van Clignett en Steenwinkel aankondigde en die zich in de komende decennia zou ontwikkelen tot een nieuwe verhouding tussen tekst, verleden en vaderland.

De tweede vernieuwing in hun editie brachten Clignett en Steenwinkel slechts sporadisch ter sprake, maar die zou even belangrijk worden als de eerste. Het gaat om de institutionalisering van de bestaande geleerde netwerken en deze tweede vernieuwing werd zo de infrastructuur voor de eerste. De institutionalisering was bij het verschijnen van de Maerlanteditie nog maar net begonnen en bestond uit niet veel meer dan de oprichting van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden. Dat was gebeurd in 1766, bijna twintig jaar eerder dus, en na een lange voorbereidingsperiode onder Leidse studenten. De eerste periode van de Maatschappij was er echter een van moeizame bijeenkomsten en weinig initiatieven. De Maatschappij was dus wel een vroeg begin van de institutionalisering, maar een eerder moeizaam – misschien zelfs een prematuur begin.⁴⁴ Toch was de belangrijkste activiteit van de jonge Maatschappij net wat de historisch-taaldidactische plannen van

⁴² Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, xxxi-xxxii.

⁴³ De titel werd hem volgens de editoren al door zijn tijdgenoten verleend. Op gezag van Le Long halen ze een onbekende dichter aan: ‘JACOB VAN MERLANT, *die Vader / Es der Dietscher Dichteren algader*’ (Le Long, *Boekzaal der Nederduitsche Bybels*, blz. 158, geciteerd in *Ibidem*, xxxvii, vergelijk met xii, xxix en xxxviii).

⁴⁴ Kossmann, *Opkomst en voortgang van de Maatschappij*.

Clignett en Steenwinkel nodig hadden. Van de verschillende domeinen waarin de Maatschappij actief was – geschiedenis, taalkunde en letterkunde – werd het meeste en vernieuwendste werk op taalkundig vlak verzet, met het redactiewerk dat veel van de leden per brief verrichtten voor een verklarend woordenboek.⁴⁵ Clignett en Steenwinkel konden daar gebruik van maken:

Vele voorbeelden uit onze oude Schryvers hebben wy ook te danken aan het gunstig besluit van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, genomen den 8sten van Hooimaand 1783., waar by ons wierd toegestaan, om uit den voorraad, reeds door de Maatschappij, tot het vervaardigen van een algemeen omschryvend Woordenboek onzer tale, by een verzameld, zoodanige aantekeningen en voorbeelden afteschryven, als wy, tot de uitgave van den *Spiegel Historiael* van *Jacob van Maerlant* dienstig, in dien voorraad vinden zouden.⁴⁶

De eerste resultaten van het collectieve werk dat de Maatschappijleden verrichtten voor een woordenboek, konden hun diensten dus al bewijzen voor de teksteditors onder hen. Clignett en Steenwinkel zelf verzorgden in het kader van hun historisch-taaldidactische programma dus het ene benodigde instrument, een teksteditie, het nieuwe netwerk van collega's werkte intussen aan het andere, het woordenboek. Uiteindelijk zouden de twee moeten resulteren in een beter, historisch begrip van de eigen taal onder hun 'Landgenooten'. Het was dan ook niet voor niets dat het titelblad van deze volumes van de editie vermeldde dat beide meesters in de rechten ook 'Leden van de Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leyden' waren.⁴⁷

De institutionele omkadering zou na het verschijnen van de eerste twee delen in 1784 en 1785 alleen nog maar belangrijker worden. Zo belangrijk dat institutionele veranderingen hun impact hadden op het vlotte verloop van de publicatie. Steenwinkel werkte nog voort aan het derde volume, dat pas in 1813, het jaar na zijn dood, gepubliceerd werd dankzij de zorgen van Willem Bilderdijk, die optrad namens de Tweede Klasse van het Hollandsche Instituut.⁴⁸ Het vierde en laatste deel verscheen nog veel later, pas in 1849, bezorgd door David Jacob van Lennep en zijn zoon Jacob, met commentaren van Joast Hiddes Halbertsma, als laatste publicatie van

⁴⁵ Ibidem en Rob Tempelaars, 'Mij zinkt de moed bij het zien van de hoeveelheid'. De collectie historische taalkunde', in: B. Dongelmans, et al. (red.) *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* ([Amsterdam]: Amsterdam University Press, [1995]) 97-108.

⁴⁶ Clignett en Steenwinkel, *Spiegel historiael*, lxxi.

⁴⁷ Ibidem, titelpag..

⁴⁸ Jan Steenwinkel, *Spiegel historiael of Rijkronijk van Jacob van Maerlant. Derde deel, met aantekeningen van M^r. Jan Steenwinkel, Korrespondent van het Hollandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren, en Schoone kunsten; van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden, enz. Uitgegeven door de Tweede Klasse van het Hollandsche Instituut*, dl. 3 (Amsterdam: M.F. Pieper & Comp., [1813]).

die Tweede Klasse van het (intussen) Koninklijke Instituut.⁴⁹ De editie van de *Spiegel historiael* overspande dus een hele periode en werd ondernomen door twee van de belangrijkste geleerde instituties in de Noordelijke Nederlanden, waarin geleerden als een collectief werkten: de Maatschappij en de Tweede Klasse. Het verschijnen van de eerste twee delen gebeurde echter nog maar aan het begin van dat proces van institutionalisering.

De twee vernieuwingen die de editie van Clignett en Steenwinkel aankondigden, de institutionalisering en de historisch-taaldidactische verantwoording voor het bezorgen van middeleeuwse literatuur, zouden in de volgende decennia nog grote ontwikkelingen ondergaan. Dat zou, zoals al bij Clignett en Steenwinkel, vaak gebeuren onder aanroeping van buitenlandse voorbeelden. De prille situatie waarin zij zich in 1784 nog bevonden is te herkennen in de taalkundige nadruk die de editie behield. Het belang van zowel de Maatschappij als van hun eigen werk formuleerden de editeurs voornamelijk en het meest uitgebreid als een taalkundig belang: het begrijpen van de juiste betekenis van oude woorden, het opstellen van een woordenboek, de milde toepassing van latere taalregels. Maar vooral in dat laatste inzicht wordt de historische opvatting duidelijk die aan de basis lag van hun taalkundige activiteit en die niet naar oervormen van de taal zocht, zoals de Schola Hemsterhusiana, maar al genoeg nam met de eenvoud van het Middelnederlands. Deze vernieuwing zou in de komende decennia belangrijke consequenties hebben, die de kennis van de middeleeuwse volkstaal enorm zou uitbreiden en uiteindelijk die taal zou laten samenvallen met de geschiedenis en met het hele volk.

Die latere ontwikkelingen zijn het onderwerp van de volgende paragrafen en ze verliepen volgens twee lijnen. De eerste is een lijn van vernieuwing in de infrastructuur: na de Maatschappij zouden nog meer nieuwe organisatievormen verschijnen en her en der zouden communicatiekanalen voor geleerden nieuwe of vaster omliggende vormen krijgen. De tweede lijn is er een van inhoudelijke vernieuwing: de oude tradities van kroniekedities en literaire edities zouden nog meer versmelten en resulteren in een nieuwe aandacht van editeurs voor fictieve teksten uit het vroegste vaderlandse verleden. Telkens valt op, zoals ook al bij Clignett en Steenwinkel, dat het buitenland door de editeurs als een belangrijker voorbeeld genoemd werd dan de binnenlandse voorgeschiedenis van hun tak van geleerdheid. Die buitenlandse voorbeelden zullen in de volgende twee paragrafen telkens herkenbaar zijn; zij behandelen in algemener opzicht dan hiervoor achtereenvolgens de infrastructurele en de inhoudelijke vernieuwingen in het Nederlandse letterkundige editievak tussen 1784 en 1838.

---

⁴⁹ D. J. Van Lennep en J. van Lennep, *Spiegel historiael of Rijkkronijk van Jacob van Maerlant. Vierde deel. Uitgegeven door de Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten*, dl. 4 (Amsterdam: G. van Tyen en Zonen, 1849).

1819: middeleeuwse fabels, politisering en Duits bezoek

In het land van de tekstgeleerden voltrokken veranderingen zich traag. De editie van Dousa en Spiegel in 1591 had niet meteen een golf aan tekstedities in de volkstaal veroorzaakt en net zo leverde ook de editie van Clignett en Steenwinkel in 1784 niet onmiddellijk hopen onbekende middeleeuwse literatuur op.

Wat meer was: die laatste editie zelf kwam, zoals gezegd, niet eens tot een goed einde en ze werd onderbroken door de omwentelingen van 1787. Clignett en Steenwinkel herstelden hun samenwerking later niet meer. De laatstgenoemde, die intussen een vaste plaats had verworven in het gemeentebestuur van Harderwijk en er later vrederechter werd, werkte zonder Clignett verder aan het derde deel van de *Spiegel historiael*. Het werd kort na zijn dood in 1813 gepubliceerd, door de tussenkomst van Willem Bilderdijk en diens Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut. Clignett, intussen raadsheer aan het Hooggerechtshof in Den Haag, begon in 1819 aan een nieuwe reeks tekstedities, onder de titel *Bijdragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*. Die zullen hierna uitgebreider aan bod komen en dan zal blijken dat Clignett in 1819 het editievak over de revoluties heen tilde, ook al hadden hij en vooral Steenwinkel ondervonden dat de pen het niet altijd makkelijk heeft wanneer het zwaard wordt bovengehaald.⁵⁰

Dat was echter niet noodzakelijk zo. Revoluties aan de horizon weerhielden bijvoorbeeld Hendrik van Wijn er niet van om oude teksten te bestuderen, waaronder ook middeleeuwse literatuur. Op een voorzichtige manier nam hij zo deel aan de verkenning van dat veld, die Clignett en Steenwinkel hadden ingezet. Tegelijk zal uit Van Wijns werk duidelijk worden dat die verkenning niet betekende dat editeurs hun gewoonten lieten varen. Andere editeurs, voornamelijk die van een jongere generatie, zullen bewijzen dat er soms toch ook veel veranderde en dat die veranderingen werden versneld door bezoek van over de grens. Het langzame eigen ritme van de uitbreiding naar de middeleeuwse literatuur en de bijdrage van een buitenlandse reiziger resulteerden samen in belangrijke veranderingen op relatief korte tijd. Dat alles gebeurde in het jaar 1819.

Politisering over twee generaties heen (Van Wijn, Clignett en Willems, 1800-1819)

Van hoe dichtbij Hendrik van Wijn ook te maken kreeg met de wapenen van de revoluties rond 1800, zijn pennenvruchten bewijzen de traagheid van de veranderingen in het editievak. Als jongen had Van Wijn, in 1740 geboren in Den Haag, in het leger gediend als cadet bij de dragonders. Een ongewoon begin voor een

⁵⁰ De biografische gegevens van Clignett en Steenwinkel komen uit de in noot, op blz. 208, genoemde literatuur.

editeur, maar het vervolg is voorbeeldig. Hij studeerde vanaf zijn negentiende rechten in Leiden en promoveerde na vijf jaar op een historisch-juridisch werkstuk. De studentenvereniging waarbij hij zich had aangesloten zou in 1766 uitgroeien tot de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Daar was hij actief in de geschied- en oudheidkunde, maar ook als dichter. De Maatschappij zou hem, als langstlevende medeoprichter, nog vaak huldigen. Van Wijn werkte na zijn studie eerst korte tijd als advocaat in de hofstad; in 1771 werd hij benoemd tot pensionaris in Den Briel. Daar hield hij zich vanzelfsprekend met het bestuur bezig, maar benutte ook uitgebreid de toegang die hij zo had tot de archieven van de Brielse vroedschap. Bestuur en archiefwerk kwamen samen in Van Wijns grote aandeel bij de feestelijke herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de inname van Den Briel door de Watergeuzen in 1572. In al deze opzichten – als Leids meester in de rechten en medeoprichter van de Leidse Maatschappij, als regent en archiefvorser – paste Van Wijn zeer goed in het gezelschap van in het bijzonder Huydecoper, maar bij uitbreiding ook alle andere antiquarische editeurs.

Een traditionele antiquaar bleef Van Wijn ook middenin de revoluties. In 1779 verhuisde hij als pensionaris van Den Briel naar Gouda, waar hij patriotse maatregelen hielp verwezenlijken, totdat hij daarom in 1788 ontslag moest nemen. Na de Franse inval in 1795 werd hij verkozen tot lid van de Nationale Vergadering. Hij hield zich echter liever bezig met antiquarische studies, in de eerste plaats met de *Vaderlandsche Historie* van de eerder staatsgezinde historicus Jan Wagenaar, waarop hij een grote hoeveelheid kleine aanvullingen publiceerde. Zijn definitieve plek, dicht bij bestuur en bij de historie, vond Van Wijn in 1802, toen hij tot archivaris van de Bataafse Republiek benoemd werd. Grofweg in die jaren, tussen 1800 en 1812, publiceerde hij zijn belangrijkste letterkundige werk, dat hij publiceerde als een reeks *Historische en letterkundige avondstonden* en in de afleveringen van zijn *Huiszittend leven*. Van Wijn verraadt er een belangstelling voor de middeleeuwse literatuur in door allerlei berichten over nog ongepubliceerde handschriften, van *Reinaert de Vos* bijvoorbeeld, of van de *Dietsche Catoen*, de *Dietsche Doctrinael* of van Maerlants *Vanden landen van overzee*. Van *Karel ende Elegast* en ook van een dichtwerk van Hendrik van Hollant nam hij zelfs een uittreksel op. Het zijn voorbeelden die tonen hoe Van Wijn aansloot bij de aanzet die Clignett en Steenwinkel hadden gegeven om middeleeuwse teksten ook als dichtwerken te bestuderen.

Het zijn merkwaardige boekdelen. Dat komt niet alleen door de dialogvorm waarin ze geschreven zijn – de echtelieden Reinout en Aleide voeren een gesprek met leermeester Volkhart – maar ook door een schijnbaar defaitisme over de mogelijkheden om de middeleeuwse literatuur te bestuderen.⁵¹ Van Wijn verkende,

⁵¹ Voor de ‘ondergangsstemming’ en ‘lichte melancholie’ in de *Avondstonden*, zie Buijnsters, ‘Middel nederlandse literatuur in de 18de eeuw’, 51 en ook Van den Berg, *De ontwikkeling van de term ‘romantisch’ en zijn varianten in Nederland tot 1840* (Assen 1973) 165-168.

zoals Clignett, Steenwinkel en Huydecoper net voor hem ook al deden, het terrein van de middeleeuwse literatuur, maar bij hem sloop er wat wanhoop binnen. Hij laat Volkhart zijn beide leerlingen bijvoorbeeld vertellen over het *Ludwigslied*, een loflied op de Frankische koning Lodewijk III, die in 881 een overwinning behaalde op de Noormannen. Het lied was nog binnen het jaar na die overwinning geschreven en, zo onderricht Volkhart, ‘het aanmerklykste is, dat dit Lied in de *Frank-Duitsche* taale is gesteld’.⁵² Reinout reageert enthousiast, maar Volkhart blijft nuchter. Het handschrift van het lied was wel al in de zeventiende eeuw ontdekt, in de ‘eertijds schoone’ Sint-Amandsabdij van Elnon, halverwege tussen Doornik en Valenciennes, door ‘de beroemde MABILLON’,⁵³ de antiquarische maurist die *De re diplomatica* geschreven had. Het was vervolgens in 1727 in druk gebracht door Johann Schilter in zijn *Thesaurus antiquitatum Teutonicarum*.⁵⁴ Maar die editie vertrouwt Volkhart niet, omdat de lezing van het lied ‘hier en daar, eenigzints zal bedorven zyn’.⁵⁵ Aleide geeft echter niet op: ‘Gun my egter te zeggen, dat dit te bejammeren is’, antwoordt ze en ze dringt op een studie van het handschrift zelf aan. ‘*Saint-Amand* ligt immers zo geheel ver niet af! Hebt gy nooit getragt, VOLKHART, daar omtrend eenige onderrigtinge te bekoomen?’⁵⁶ Daarop wordt Volkhart somber: ‘Het zou, misschien, te vergeefs geweest zijn’.⁵⁷ Het handschrift was immers verloren geraakt. Vroegere pogingen om het terug te vinden in de abdij waren vergeefs geweest, de abdij zelf was intussen ook opgeheven.⁵⁸ Volgens Volkhart is het nu dus te laat; zijn tijd is er geen meer van de letteren:

Zy zyn'er geweest, helaas! die zagte tyden van stilte en rust, die kweek-saisoenen van konst en weetenschap, in welken de naarstige hand van letterminnende Vrienden zig gaarne zou geleend hebben, en werkelyk leenen konde, ter naarspooringe en ontdekkinge van dit en

⁵² Henrik van Wijn, *Historische en letterkundige avondstonden, ter ophelderinge van eenige zeden der Nederlanderen, byzonderlyk in derzelver daaglykch en huislyk leeven en van den stand der nederduitsche dichtkunde, sedert de vroegste tyden tot aan het begin der zestiende eeuw, doormengd met eene opgaave van hier te lande gevondene maar nog niet beschreevene Romeinsche overblyfzelen enz uit oorspronglyke stukken en de beste schryvers, met bygevoegde afbeeldingen, te saamengesteld door Henrik van Wyn.* (Amsterdam: Allart, 1800-1812), dl. 1, 223.

⁵³ Ibidem. Van Wijn haalde de informatie uit de editie van Schilter (zie noot 53).

⁵⁴ Ibidem, dl. 1, 223 noot (b). Van Wijn doelt op Johann Schilter en Johann Georg Scherz, *Joannis Schilteri Icti olim Argentorati Thesaurus Antiquitatum Tevtonicarum Ecclesiasticarum, Civilium, Litterariarum*, 3 dln., dl. 2: Monumenta Civilia, Historica, Miscella: Edita, Inedita. Legem Salicam novo & gemino conspectu cum Notis. Jus Provinciale Alemannicum denuo e MSS. editum & accurate cum aliis collatum Latineque versum. Bella Caroli M. & Ludovici German. cum Barbaris: Epinikio & aliis Carminibus vetustis vernaculis celebrata. Tirolis & Winsbeckii Parænetica, &c. Pleraque post Schilterum summa cura recensuit, castigavit, emendavit, Jus Provinciale latine vertit, Singula Notis plurimis illustravit Joh. Georgius Scherzius (Ulmae: Bartholomæus, 1727), 2 en 7-19. Daarvan neemt Van Wijn ook een fragment (14-19) op en een Nederlandse vertaling, waarop Reinout zegt: ‘Ik danke u’: van Wijn, *Avondstonden*, dl. 1, 228-232 (citaat 231).

⁵⁵ van Wijn, *Avondstonden*, dl. 1, 224.

⁵⁶ Ibidem, dl. 1, 224-225.

⁵⁷ Ibidem, dl. 1, 225.

⁵⁸ Over de betekenisvolle herontdekking van het handschrift in 1837, door niemand minder dan Hoffmann von Fallersleben en Jan Frans Willems, zie: Leerssen, ‘Ideeën hebben vleugels’, 4-5.

veele andere, niet genoeg bekende en egter wigtige, overblyfzelen der vroegere eeuwen, in nabuurige en verder op geleegene Gewesten.⁵⁹

Kunst en wetenschap, dus ook de filologie hadden in Volkharts tijd te lijden onder de revoluties. Nu beklaagt hij zich erover dat hij en anderen niet méér oude handschriften bewaard hebben, vroeger, in die zachte tijden van vrede:

Zy zyn 'er geweest! en; als waande men, dat zy altoos duuren zouden; men heeft verzuimd (ten minste ik belyde in dat geval te zyn) 'er zulk een genoegzaam gebruik van te maaken, als de gunstige gelegenheid aanboodt. Sedert is het tooneel veranderd. Een voorbeeldelooze oorlog is, uit den poel der twisten, onder de Volkeren opgestooven, wiens heillooze gevolgen, op verscheiden plaatsen, in Duitschland, de Belgien, Frankryk en elders, ook tot de vernielinge of verstrooiinge van zelfs leevenlooze voorwerpen, met naame van onwaardeerbaare Handschriften, zig hebben uitgestrekt, en ons afgesneden van de hoop, om veelen derzelve ooit weder te aanschouwen.⁶⁰

Volkhart verloor hier in zijn wanordelijke tijd dus bijna de hoop voor de oude letteren. Maar zijn onderwijzershart niet. Want zelfs uit de revoluties viel een les te leren. Het was weliswaar een 'beklaaglyke les voor het toekomende',⁶¹ maar een les

die ons, teffens, het oog dient te openen, en te overtuigen van het nut en belang, om, zo veel mooglyk en zo spoedig doenlyk, de nog aanweezende [Handschriften] naar te spooren, door middel der, zo heilryke, drukkunst in het licht te brengen en, langs deezen weg, tegen de ongunst der volgende tyden te beveiligen.⁶²

Ook voor Volkhart was het middel tegen de vernietigingen van de tijd de teksteditie. Het lijkt voor de lezer die in dit proefschrift tot hier gevorderd is, niet verrassend, maar Reinout werd wel opnieuw enthousiast en stemde met zijn meester in: 'Elk minnaar der letteren moet dit met u eens zyn.'⁶³ Later heeft hij duidelijk weer wat onderricht nodig voor zijn jeugdige stelligheid:

Maar de kwaal is oud. Hadden onze Voorouderen dit, by den aanvang des Spaanschen Oorlogs, in het werk gesteld, welke schatten zouden wy niet bezitten, en hoe veele zaaken zouden wy niet kennen, naar welken wy, thans, blindelings tasten!⁶⁴

Opnieuw toont Volkhart – en met hem natuurlijk Van Wijn – zich didactisch mild, maar vooral op de hoogte van de bestaande antiquarische traditie in het Nederlandse

⁵⁹ van Wijn, *Avondstonden*, dl. 1, 225.

⁶⁰ Ibidem, dl. 1, 225-226.

⁶¹ Ibidem, dl. 1, 226.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, dl. 1, 226-227.

editievak, bij uitstek in de tijd van de Opstand tegen de Spaanse koning. Volkhart antwoordt namelijk:

Zy waren menschen, als wy. Laaten wy hen doen rusten, die genoeg aan ons eigen kwaad hebben! Ik dank, met dit al, veelen van hun, die, te midden van dien oorlog, de letteren aankweekten en, somwylen, zwaard en pen, ten nutte van het Vaderland, beurtlings bezigden. Denk aan VAN DER DOES, Vader en Zoon! denk aan anderen!⁶⁵

Janus Dousa, of van der Does, de Leidse oerediteur, was na twee eeuwen dus nog steeds een hoopgevend voorbeeld voor tekstgeleerden en even ongeschonden als diens voorbeeld bleef hun geloof in de kracht van de drukpers, een geloof dat Marcus van Vaernewyck al in 1568 beleden had.⁶⁶ Bij monde van Volkhart uitte Van Wijn hier dus het oude programma van de antiquarische teksteditoren. In tijden van revolutie leek Van Wijn dus misschien wel somber, hij was zijn geloof in de tekstbezorging nog niet verloren en hij bleef onverminderd antiquaar.

Van Wijn zou overigens de rest van zijn lange leven, ook na de revoluties, dezelfde antiquaar met wat aandacht voor literatuur blijven. In 1817 bleek dat nog in een verhandeling die hij schreef over de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Hij bezorgde daarin een gedicht van Willem van Hillegaersberch, de veertiende-eeuwse dichter aan het hof van de Hollandse graaf, die soms satirisch maar vaker didactisch-moraliserend, in de trant van Maerlant, dichtte. Van Hillegaersberchs gedicht weerhield Van Wijn er overigens niet van om de rest van zijn verhandeling te vullen met de gebruikelijke ‘echte, meest onbekende gedenkstukken’. Het is dit soort werk dat Van Wijn daarna, als hoogste archivaris van het land, bleef volhouden. Hij werd in die functie bevestigd door de nieuwe koning Willem I, waardoor Van Wijn later ‘de schepper van het Algemeen Rijksarchief’ genoemd kon worden.⁶⁷ Als grijsaard kon Van Wijn zijn antiquarische gewoonten zo institutioneel verankeren in het uit de revolutionaire rook voortgekomen Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Andere voorbeelden bevestigen dat er ook in de door het Verdrag van Wenen verenigde Nederlanden patronen in de filologie waren die onveranderd bleven. Al in 1790 had Rhijnvis Feith het verzamelde werk van Jacob Cats opnieuw uitgegeven in negentien delen.⁶⁸ In 1817 verscheen er een editie van Constantijn Huygens’ Latijnse *De vita propria* uit 1677, een editie die de classicus Petrus Hofman Peerlkamp verzorgde.⁶⁹ Van zijn hand waren ook al edities van antieke schrijvers en van de

⁶⁵ Ibidem, dl. 1, 227.

⁶⁶ Zie hiervoor, blz. 107.

⁶⁷ De biografische gegevens van Van Wijn zijn terug te vinden in J.C. de Jonge, *Van Wijn als geleerde en staatsman*, 1832 en Brugmans, ‘Wijn, Hendrik van’, in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.) *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Leiden: A.W. Sijthoff, 1918) 1487-1490, citaat op 1489.

⁶⁸ Rhijnvis Feith, *Alle de werken van Jakob Cats*, 19 dln. (Te Amsterdam: by Johannes Allart, 1790).

⁶⁹ Petrus Hofman Peerlkamp en Adrianus Loosjes, *Constantini Hugenii De vita propria sermonum inter liberos libri duo primum edidit et annotatione illustravit Petrus Hofman Peerlkamp; Belgicis versibus adumbravit Adrianus Loosjes*. (Harlemi: Loosjes, 1817)

Statenvertaling, maar ook vertalingen van Horatius en een lijst van Nederlandse Latijnse dichters verschenen. Een jaar later verscheen van Gerhard Dumbar jun. , kleinzoon van de Dumbar met dezelfde voornaam, die de kroniek van Klaas Kolijn voor het eerst in druk gebracht had, een lijst van nog onuitgegeven stukken die van belang waren voor het schrijven van de geschiedenis van Overijssel. Ook deze Dumbar was stadssecretaris van Deventer geworden, na een rechtenstudie – nu eens in Utrecht. Als patriot nam hij de wapens op en hij vervulde in rustiger tijden functies in het Overijsselse provinciebestuur. Hij was al in 1802 gestorven, maar de Leidse Maatschappij, waarvan hij lid was, zorgde nu nog voor een postume uitgave, in haar reeks *Verhandelingen*.⁷⁰ Dumbar jun. zette met andere woorden het werk van zijn grootvader voort, en de intussen *incontournable* geworden Maatschappij zette op haar beurt Dumbars werk voort. De aandacht voor de geschiedenis van de eigen streek en voor de literatuur uit de glorierijke zeventiende eeuw bleef dus onverminderd groot. Na de publicatie van de eerste boeken van de *Spiegel historiael* in 1784 en na de politieke omwentelingen bleven de historische en de literaire, zelfs de Latijnse, tradities in het editievak ongehinderd bestaan, ondanks de uitbreiding naar de middeleeuwse letterkunde.

Toch veranderde er wat in 1819. Historische documenten, zeventiende-eeuwse klassieken en middeleeuwse literatuur deelden inderdaad in de aandacht van antiquarische editeurs. Maar één van de eerste Maerlantediteurs, Jacob Arnold Clignett, die dat jaar drieënzestig jaar oud werd, richtte zijn werk steeds meer op middeleeuwse fictionele literatuur, op andere teksten dus dan kronieken als die van Maerlant. In 1804 al had hij een historisch-taalkundig traktaat geschreven, met daarin wat over Maerlants *Rijmbijbel*, over *Der leken spiegel* en veel meer over het verband tussen het Nederlands en het Duits. Dat deed hij in het voorwoord dat hij toevoegde aan de editie van *Teuthonista of Duytschlender*,⁷¹ een vijftiende-eeuws Nederrijns-Latijns woordenboek van Gerard van der Schueren, dat nog voor 1800 door Cornelis Boonzajer voor de druk was klaargemaakt maar pas door Clignett postuum uitgegeven werd.⁷² In 1819 maakte hij een begin met een nieuwe reeks tekstedities, de *Bijdragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*. Daarin stond middeleeuws dichtwerk: *De oude Hollandsche dronk* van Willem van Hildegarsberch, de grafelijke hofdichter

⁷⁰ Gerhard Dumbar, 'Verslag van onuitgegeven stukken, betrekkelijk tot de historie van Overijssel', *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, 2 (1818) 83-161 (Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 149d). Biografische gegevens zijn ontleend aan A. J. van der Aa en K. J. R. van Harderwijk, 'Dumbar (Gerhard)' *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt* (Haarlem: J.J. van Brederode, 1858b) 394-396.

⁷¹ C. Boonzajer en J. A. Clignett, *Teuthonista of Duytschlender van Gherard van der Schueren* (Leyden: Herdingh en du Mortier, 1804) lii (*Rijmbijbel*) en lix-lxvi (*Der leeken spiegel*).

⁷² van der Aa en van Harderwijk, 'Clignett', 473.

waarvan ook Van Wijn al werk had bezorgd.⁷³ Diens werk stond nog in de dertiende-eeuwse didactische traditie van Maerlant.

Clignett opende zijn nieuwe reeks echter met een werk uit een veel ongebruikelijkere traditie, die van de dierenfabels. Hij bezorgde namelijk *Esopet*, een verzameling Middelnederlandse vertalingen van de fabels van Aesopus.⁷⁴ Hiermee gaf hij als eerste een volledig fictief middeleeuws literair werk uit in een (bijna-)zelfstandig drukwerk. Hiermee zocht hij ook een middenweg tussen de Latijnse fabeltraditie ‘die reikte van Aesopus tot La Fontaine’ en de zoektocht naar een soortgelijke traditie buiten de Latijnse cultuurkring, een zoektocht waarvoor Jacob Grimm al in 1794 het startschot gegeven had met zijn editie van het volksboek *Reineke Fuchs*.⁷⁵ Tegelijk voerde Clignett echter ook de oproep uit, die hijzelf nog vóór Grimms werk, samen met Steenwinkel had gedaan in hun Maerlanteditie: de eigen taal te leren uit oude teksten uit eenvoudiger tijden, zoals de Fransen dat deden uit hun *Roman de la Rose*. Op deze manier tilde Clignett niet alleen het editievak over de revoluties heen (wat trouwens ook zijn vroegere co-editeur deed met het derde deel van de *Spiegel historiael*), hij richtte ook als eerste de blik op middeleeuwse literaire teksten in de meest strikte zin, op middeleeuwse fictie dus.

De oude Van Wijn werd na de revoluties de hoogste antiquarische ambtenaar van het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de iets jongere Clignett vulde zijn eigen historische taaldidactiek van de eenvoud, daterend van voor de revoluties, aan met middeleeuwse fictie. En ook de jongste generatie roerde zich. Een van de interessantste vertegenwoordigers van die generatie was de Antwerpenaar Jan Frans Willems. Hij was jong, geboren in 1793, midden in de revoluties. Na de oprichting van Willems koninkrijk werd hij een enthousiaste verdediger ervan en wilde zich er als Zuiderling zijn diensten betonen. Daarvoor gebruikte hij een taaldidactische agenda die vergelijkbaar is met die van Clignett en maakte hij later ook tekstedities, ook van middeleeuwse fictie. In zijn filologische werk was er echter altijd, anders dan bij zijn voorgangers, een uitgesproken politiek aspect herkenbaar. De jongeling Willems verdient daarom hier uitgebreide aandacht.

Willems was groot geworden in het volste besef van de breuk die de omwentelingen betekenden in het verloop van de tijd. De winter voor zijn geboorte in 1793 was in Parijs koning Lodewijk XVI onthoofd en daarop hadden er republikeinse troepen door de Oostenrijkse Nederlanden gemarcheerd; de eerste twintig jaren van zijn leven had hij de Napoleontische oorlogen meegemaakt. Tijdens de afwikkeling daarvan in 1814 probeerde Willems voor een van de eerste keren zijn dichterspen uit

⁷³ Jacob Arnold Clignett, ‘De oude Hollandsche dronk, S. Geerden Minne’ *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde* (‘s-Gravenhage: Thierry en Mensing, 1819a) 381-411.

⁷⁴ Jacob Arnold Clignett, ‘Fabelen van Esopus, berijmd in de XIII. eeuw’ *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde* (‘s-Gravenhage: Thierry en Mensing, 1819b) 1-380.

⁷⁵ Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 21-26, citaat op blz. 21.

in het Antwerpse genootschap ‘Tot nut der jeugd’. Daar getuigde hij in poëtische vorm van de historische breukervaring die die oorlogen teweeg hadden gebracht: de herinnering aan de gruwelen die zijn stad had meegemaakt nam hij tot onderwerp van een gedicht over *De puyn-hoopen rondom Antwerpen*. Het gedicht heeft als decor een boerenwoning net buiten de stad, of wat ervan overbleef na de Franse verwoestingen:

Wat is zy nu, helaes! – die woon van Deugd en Vreden?
Een treurig schrik-beeld van des oórlogs yslykheden.
Waer is den warmen haerd, het nedrig Boeren-huys,
En Landmans Zalighêen? ... – begraven onder ’t gruys.⁷⁶

De ruïne van de boerderij staat voor de rouw en de weemoed van Antwerpen na de Franse Revolutie.⁷⁷ Het is een verdicht, maar typerend voorbeeld van de schok die, zoals in de inleiding op het vorige hoofdstuk bleek, de napoleontische oorlogen in het dagelijkse leven hadden veroorzaakt. Het was Willems’ versie van ‘the Romantic experience’ van discontinuïteit.⁷⁸ Dat voor hem later zelfs een filologische continuïteit niet meer vanzelfsprekend zou worden, zal hierna blijken.

Ondanks de ervaren breuk was Willems in zijn jonge jaren ook hoopvol, zoals uit hetzelfde gedicht blijkt. Zijn hoop werd gewekt door ‘Den langgewenschten Vrêe’, nu Napoleon verbannen was naar het eiland Elba ‘in ’t middellandsche zout’,⁷⁹ en school vooral in ‘d’ed’le Poëzy’, die nu ‘Haer’ oude Cyther weêr voór ’t Vaderland gestemd’ heeft. Tot overstelpend geluk van de dichter: ‘Myn oog voelt zig een’ traen van dankbaerheyd ontspringen / Wyl ik voór d’eerste mael, als Belg, een Lied ga zingen.’⁸⁰ Er was inderdaad een akelige tijd van jakobijnen en van Napoleon geweest, maar nu was er het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, een nieuw land waarvan de inwoners ook al Belgen genoemd werden, naar de oude Belgae. Dat wekte Willems’ hoop. Dat wordt ook duidelijk in een gedicht dat de jonge Willems een jaar later schreef en waarin hij de terugkeer bejubelde van een lading schilderijen die in 1794 door een Frans regiment weggevoerd waren uit Antwerpse kerken en gildenkamers naar het Louvre in Parijs. Met die terugkeer werd het herstel van de revolutionaire breuk waarneembaar. Willems eindigde zijn lofdicht op die terugkeer met dankbaarheid voor het nieuwe gezag:

Lang moet ook, tot ons heyl, den goeden Koning leéven
Die, doór zyn Staets-beleyd,

⁷⁶ Jan Frans Willems, *De puyn-hoopen rondom Antwerpen of Bespiegeling op het voórledene. Dichtschets* (Antwerpen: J.-S. Schoeseters, [1814]), 5.

⁷⁷ Ik heb het uitgebreider over dit gedicht gehad in Jan Rock, ‘Het geluk van kinderen en letteren. De jonge Jan Frans Willems en het literaire historicisme voor 1830’, in: L. Jensen en L. Kuitert (red.) *Geluk in de negentiende eeuw. Eenentwintig auteurs op zoek naar geluk voor Marita Mathijsen, ter gelegenheid van haar afscheid als hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde van de Universiteit van Amsterdam* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009b) 206-224, met name 208-210.

⁷⁸ Vergelijk met de inleiding op het intermezzo, met literatuurverwijzingen.

⁷⁹ Willems, *De puyn-hoopen*, 3.

⁸⁰ *Ibidem*, 4.

Die Schilder-schatten ons wist weder te doen geéven.
Hem blyve ons hert gewyd!⁸¹

Willems uit hier een gehechtheid aan zijn koning en diens beleid die hij later nog vaak zou herhalen. Koning Willem I genoot immers zijn vertrouwen voor de toekomst. Willems beleed in die jaren inderdaad een Groot-Nederlands staatsnationalisme: de oude provincies in Noord en Zuid hoorden voortaan één staat te vormen, onder één koning.⁸²

Eén staat en één koning waren echter niet genoeg, er moest ook één taal zijn. De nieuwe eenheid tussen Noord en Zuid moest als basis een culturele en daarom ook een talige eenheid hebben. In de verscheidenheid die het nieuwe koninkrijk van voor 1796 met zich meedroeg was die talige eenheid zoek: er was Nederlands, er was Frans, daartussen een reeks dialecten en streekvarianten en dan ook nog het Fries. Daarom kreeg Willems' Groot-Nederlandse staatsnationalisme al gauw de gestalte van een verdediging van het Nederlands als bestuurstaal in de Zuidelijke provincies.

Zijn wapen in die verdediging van de Nederlandse taal was juist het beoefenen van die taal: hij dichtte voort, beoefende de letterkunde en bouwde een correspondentienetwerk met gelijkgezinden in Zuid en Noord uit. Het begin van zijn strijd was *Aen de Belgen*, een lange, poëtische uiting van trots op zijn taal uit 1818. In het al ter sprake gekomen jaar 1819 begon hij de publicatie van zijn *Verhandeling over de Nederduytsche Tael- en Letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden*.⁸³ In die verhandeling hernam Willems in principe dezelfde literair-historische opvatting als Clignett, Steenwinkel en de zeventiende-eeuwse taaldidactici, de opvatting namelijk dat een goed gebruik van de taal slechts bereikt kan worden door de studie van goede voorbeelden. Willems was echter iets coulanter inzake de tijd waaruit die voorbeelden moesten komen: ze konden oud en zuiver uit de Middeleeuwen, maar evengoed uit latere tijden komen. Het resultaat was wel dat hij in zijn betoog steeds meer fragmenten verwerkte van oudere teksten, tot vreugde van zijn uitgever,⁸⁴ en soms, naar de gewoonte van antiquarische editoren, ook

⁸¹ Jan Frans Willems, 'Aen Antwerpen op het wederkomen der schilder-stukken' *Toejuyching der leden van het Genootschap; Tot nut der jeugd: aen d'Antwerpsche maetschappy der schoone konsten: By gelegenheyd van de wederkomst der, aen haer ontroofde, schilder-stukken van de vermaerdste meesters der Nederlandsche Schoól* (t' Antwerpen: J. S. Schoeseters, [1815]) 10-14, 14 Ook over dit gedicht had ik het uitgebreider in Rock, 'Geluk van kinderen en letteren', met name 210-211.

⁸² Ada Deprez, 'Volk, natie, taal en staat bij Jan Frans Willems' *Zevende colloquium. Jan Frans Willems 1793-1993* (Gent: Contactgroep 19e eeuw. Dr. F.A. Snellaertcomité, 1993) 35-49. Vergelijk met van der Horst, 'Jan Frans Willems. Een Belg die Nederlander wilde zijn, maar geen Hollander'.

⁸³ *Aen de Belgen* stond in een los-vast verband tot de *Verhandeling* en werd nu eens aangekondigd als het eerste van de drie delen van de *Verhandeling*, dan weer afzonderlijk gepubliceerd, zie daarvoor de Smedt, *De literair-historische activiteit van Willems*, 23-25. In navolging van De Smedt bedoel ik met de *Verhandeling* niet *Aen de Belgen* en ook niet het laatste deel over de spelling, maar eigenlijk het middendeel, dat een duidelijke literair-historische trek heeft (de Smedt, *De literair-historische activiteit van Willems*, 23, noot 4).

⁸⁴ Voor de vreugde van Willems' uitgever, Johannes Immerzeel in Rotterdam: de Smedt, *De literair-historische activiteit van Willems*, 46.

signalementen van nog onuitgegeven handschriften en hun bezitters.⁸⁵ Willems had met die historische aandacht voor de taal echter niet enkel een taaldidactische bedoeling, zoals de achttiende-eeuwse editoren of die van de *historiael*: hij wilde niet alleen een taalzuiverende invloed uitoefenen, maar ook een politiek doel realiseren. Willems wilde met zijn *Verhandeling* de taaleenheid van Noord en Zuid benadrukken, de eigen, oude waarde van het Nederlands aantonen en zo eisen voor een Nederlandse bestuurstaal, ook in het Zuiden, kracht bijzetten. Willems' *Verhandeling* uit 1819 betekende het begin van diens 'literair-historische activiteit' en koppelde aan een bekend taalzuiverende agenda ook een politieke.⁸⁶

Met datzelfde taalkundig-politieke doel voor ogen bouwde Willems een correspondentienetwerk uit. Zowel zijn *Aen de Belgen* als zijn *Verhandeling* uit 1819 waren voor hem een middel om met andere letterheren in briefwisseling te treden. Hij verstuurde zijn werk vanuit zijn huis aan de Antwerpse Kaasrui tegelijk in het Zuiden en in het Noorden van het nieuwe land. *Aen de Belgen* bezorgde hij bijvoorbeeld aan de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, via haar lid Jeronimo de Vries.⁸⁷ Jeronimo de Vries was niet de minste: hij was Amsterdams stadsambtenaar en schoolbestuurder, verder ook auteur van een *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde* (1810), bloemlezer van Joost van den Vondel,⁸⁸ en numismaat. Willems zette verder ook zijn oudere werk in: zijn lofdicht op de teruggekeerde Antwerpse schilderijen uit 1815 herwerkte hij voor de *Nederlandsche muzen-almanak*. Dat deed hij uit welwillendheid voor de Rotterdamse uitgever van het tijdschrift, Johannes Immerzeel.⁸⁹ Die had zich in januari 1819 bij hem gemeld als verantwoordelijke voor de Noordelijke intekeningen op zijn *Verhandeling* en hem voorgesteld zijn uitgever boven de Moerdijk te worden.⁹⁰ Bij Immerzeel zou Willems de volgende jaren zonder ophouden de werken van Willem Bilderdijk afnemen. Met

⁸⁵ De Smedt beschouwt die signalementen van boeken en hun bezitters als 'faits divers', als 'een restant van allerlei gegevens die Willems uit de bio-bibliografische repertoria lichte' en zelfs als misplaatst: 'Dergelijke informatie hoort stricto sensu niet thuis in een literatuurgeschiedenis, wel in een bio-bibliografisch werk dat diverse factuele gegevens rond leven en werk van allerlei auteurs wenst te geven.' (Ibidem, 92). Ik zou betogen dat die vermeldingen van de handschriften voortkomen uit de sinds Kolijn nog steeds geldende epistemologische moeilijkheid van de tekstgeleerdheid: oude teksten noemen, laat staan er fragmenten van drukken, kon nog steeds niet zomaar zonder vermelding van de oude handschriften. De 'faits divers' van de opeenvolgende bezitters moesten dus kennisgarantie bieden, die een literatuurgeschiedenis net zozeer nodig had als een bio-bibliografisch werk. Overigens valt dat laatste genre-onderscheid voor deze periode, waarin de middeleeuwse literatuurgeschiedenis steeds weer hertekend werd door nieuwe vondsten van handschriften, moeilijk te maken.

⁸⁶ Voor een uitgebreide voorstelling van de *Verhandeling*, van zowel de politieke, taalzuiverende als literair-historische doelstellingen, van de opbouw en de inhoud, en ook van de weerklank, zie het eerste hoofdstuk in Ibidem, 23-127.

⁸⁷ Brief van Jan Frans Willems aan Jeronimo de Vries, 21-12-1818. Gepubliceerd in Ada Deprez, *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems (1793-1846)*, 6 dln., RUG. Werken uitgegeven door de Faculteit van de letteren en wijsbegeerte 138, 139, 141, 142, 145 en 146 (Brugge: De Tempel, 1965-1968), Dl. 3: Teksten 1. 1812-1824, nr. 15.

⁸⁸ Jeronimo de Vries, *Bloemlezing uit de reijen der treurspelen van Joost van den Vondel* (Te Amsterdam: bij M. Westerman, 1819).

⁸⁹ Deprez, *Brieven Willems*, nr. 30.

⁹⁰ Ibidem, nr. 17.

zijn dichterlijke en taalgeleerde werk slaagde Willems er dus in om een letterkring uit te bouwen die zich uitstreckte tot heren in de Hollandse steden.

In Willems' correspondentie en ook in zijn taalkundige en dichterlijke werk uit de jaren rond 1819 was een niet eerder geziene politisering van de filologie te herkennen. Vooral in deze beginjaren was dat politieke doel voor Willems het belangrijkste en zijn interesse in de oude letterkunde, die bijvoorbeeld Clignett bezig hield, was eraan ondergeschikt. Via de Amsterdammer Jeronimo de Vries raakten Willems en zijn *Verhandeling* bekend aan het Koninklijk Instituut en verder ook bij de oude Clignett. Die vroeg hem om inlichtingen over een Franse vertaling van de fabels van Aesopus, die hij in het verlengde van zijn op til zijnde editie van *Esopet* naspeurde.⁹¹ In ruil bood de Noord-Nederlander Willems aan gebruik te maken van zijn verzameling excerpten uit oude literatuur, bijvoorbeeld voor het vervolg van zijn *Verhandeling*, wanneer hij daarbij 'somyds de probatiën of autoriteit van den eenen of anderen ouden vaderland. Schryver' nodig zou hebben.'⁹² Willems ging daar niet op in, de oude letterkunde was voor hem niet gezaghebbender voor zijn agenda dan de eigentijdse literaire productie – althans voorlopig niet. Bewijs daarvoor is de kleine handel in oude drukken die Willems opzette met Jeronimo de Vries en met zijn uitgever Immerzeel. Met die laatste ruilde hij twee incunabelen met stichtende teksten, waarvan Clignett er zelfs een gebruikt had in zijn Maerlanteditie van 1784. Zij interesseerden Willems niet, schreef hij aan Immerzeel: 'Liefst had ik voor dezelve gedrukte werken, t'zy poezy of prose.' Hij kreeg er *Bilderdijk* voor in ruil.⁹³

Willems' reactie op het werk van Clignett is het meest sprekende voorbeeld van zijn waardehiërarchie tussen oude letterkunde, moderne letterkunde en politiek. Het was namelijk vooral het politieke doel dat hem gelukkig kon maken. Toen koning Willem I in 1819 immers besloot het Nederlands in te stellen als de administratieve taal in de helft van de Zuidelijke provincies, berichtte hij aan Immerzeel dat hij dat '[e]ene gelukkige tyding' vond: 'Myne vreugd is onuytspreeklyk.'⁹⁴ Het was immers een kleine stap in de richting van de talige en nationale eenheid die hij zo wenste. Daarnaast bezorgde Willems aan Immerzeel niet enkel incunabelen in ruil voor een werk van *Bilderdijk*, hij vroeg de Rotterdammer eind 1819 ook met aandrang het portret van de oude malcontente en dat van Hendrik Tollens, om samen met een papieren Feith in zijn huis aan de Kaasrui een opvallend moderne 'trinité de notre Parnasse' uit te maken.⁹⁵ De moderne letterkunde won het voorlopig nog van de oude, het doel bleef intussen taalpolitiek. Dat zou na 1824, het jaar waarin hij zich op de

⁹¹ Ibidem, nr. 33.

⁹² Ibidem.

⁹³ Brief van Willems aan Johannes Immerzeel, 6-7-1819 (hieruit het citaat); Willems aan Immerzeel, 3-9-1819 en Immerzeel aan Willems, 11-9-1819. Ibidem, nrs. 41 (citaat), 43 en 44.

⁹⁴ Willems aan Immerzeel, 3-9-1819. Ibidem, nr. 43.

⁹⁵ Willems aan Immerzeel, 10-12-1819. Ibidem, nr. 56. Zie voor de moeizame levering ervan, tot aan de dooi van 1820: Deprez, *Brieven Willems*, nrs. 61, 62 en 67.

oude letterkunde toelegde, grondig veranderen; daarna zou Willems, nog meer dan hij het al in 1819 was, een gepolitiseerd filoloog worden.⁹⁶

Terwijl iemand als Van Wijn in de antiquarische gewoonten volhardde, herhaalde Clignett in 1819 in het Noorden dus in de praktijk zijn eigen oude historisch-taaldidactische oproep om aandacht te geven aan de eenvoud van de middeleeuwse fictie. In het Zuiden moest bij de jonge Willems de interesse in die oude letterkunde nog rijpen, maar toch zou hij later het belangrijkste deel van het antwoord op Clignetts oproep leveren. Voorlopig ging Willems echter niet verder in het bevestigen van het eigentijdse belang dat Clignett aan de oude letteren toekende, dan door deze als argument te gebruiken in een in de eerste plaats politieke strijd.

Een oproep tot ijver en empirie van een buitenlandse vernieuwer (Hoffmann von Fallersleben, 1819-1821)

Willems' gepolitiseerde interesse in de Nederlandse letterkunde en Clignetts historisch-taaldidactische interesse in middeleeuwse fictie sloten elkaar in geen geval uit, maar de vonken sprongen voorlopig nog niet over. Dat veranderde met bezoek uit het buitenland, eerst van Jacob Grimm, in 1819 opnieuw en met meer effect van August Heinrich Hoffmann, zich noemende von Fallersleben.

In 1811 publiceerde Grimm een open brief 'Aan kenners en liefhebbers der oude Nederlandsche letterkunde en dichtkunst' in het algemeen-culturele tijdschrift *Algemeene konst- en letterbode*.⁹⁷ De brief werd gepubliceerd door de bemiddeling van de Franekerse hoogleraar in de rechten Hendrik Willem Tydeman, die hem ook vertaalde. Grimm was Tydeman al eerder beginnen schrijven omdat zijn brieven aan Van Wijn, om nadere inlichtingen over wat er in zijn *Avondstonden* te lezen was, onbeantwoord waren gebleven. In deze open brief nu, vroeg Grimm naar Nederduitse varianten van middeleeuwse verhalen die in Duitsland bekend waren. Hij vroeg om oude handschriften, maar ook om 'in den mond van oude lieden nog voorhandene

---

⁹⁶ De latere Willems beantwoordt inderdaad steeds vollediger aan het type filoloog uit de A-fase van Miroslav Hroch. De politicoloog Hroch herkende bij meerdere kleine naties die in een groter politiek staatsverband opgenomen waren – zoals het Vlaanderen (of het Nederlandstalige deel van de Zuidelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk) van Willems – altijd drie fasen in de natievorming terugkeren: een A-, een B- en een C-fase. In de A-fase ontstond de eerste belangstelling voor de nationale eigenheid in intellectuele kringen, die taal, verleden en andere cultuuraspecten bestudeerde omdat die de natie onderscheidden van andere naties. In de latere B- en C-fasen slaagden zij erin hun interesse via verschillende media een ruim publiek te doen vinden, meestal door de culturele eigenheid te verbinden met politieke eisen. De laatste fase staat voor een nationale massabeweging. Voor een inleiding, met nadruk op de culturele-elitefase, zie Leerssen, *The cultivation of culture*, 10-11. Voor de overgang naar een politieke massabeweging in Vlaanderen, zie bijvoorbeeld Louis Vos, 'Van België naar Vlaanderen', in: K. Deprez en L. Vos (red.) *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000* (Antwerpen / Baarn: Houtekiet, [1999]) 91-102, 94-95.

⁹⁷ Over Grimms open brief: Mathijsen, 'De Belgische opstand als spelbreker (2002)', 119 en Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 21-25.

volksliederen'.⁹⁸ De oproep van Grimm bleef onbeantwoord, wel onderhielden de Duitser en Tydeman, intussen hoogleraar in Leiden en ook vriend van Bilderdijk, hun correspondentie.

Vanaf 1819 ondernam ook de Duitse filoloog August Heinrich Hoffmann von Fallersleben zijn reizen naar de Nederlanden. In 1818 was hij in Bonn gaan studeren, op wandelafstand van de grens. Hoffmanns reizen en zijn onderzoek naar de oude Nederlandse letterkunde zouden niet alleen resulteren in de *Horae belgicae*, de reeks tekstedities die vanaf 1830 verschenen en in het voorgaande intermezzo voorgesteld zijn. Eerder al, in 1821, besprak hij ook *De Vier Heemskinderen* in zijn editie van *Otfried*. Behalve met edities manifesteerde hij zich ook met een uitgebreide oproep, die in hetzelfde jaar 1821 en in 1822 in afleveringen verscheen in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, hetzelfde tijdschrift waarin Grimm zijn oproep had gedaan.⁹⁹ Hoffmann publiceerde er aan de ene kant een lijst: een overzicht van de Nederlandse letterkunde van voor 1500 die hij aangetroffen had in verschillende bibliotheken en verzamelingen in de Nederlanden of die hij daar vermoedde. De lijst was ingedeeld per literair genre, met telkens de vermelding van reeds bekende handschriften, de bibliotheek of de verzamelaar die ze bezat, een korte toelichting over het belang van de tekst en in voorkomend geval de eraan gewijde studies en voor handen zijnde edities. Meestal waren die edities er echter niet. Daarom formuleerde Hoffmann anderzijds ook een 'Plan'.¹⁰⁰ Dat plan was een oproep tot meer ijver en meer empirie die gericht was aan de Nederlanders die zijn interesse in de oude letterkunde deelden. Daarmee sloot Hoffmann aan bij wat Clignett en Willems in de praktijk al deden. Anders dan zij formuleerde hij echter ook een ideaal, een gemeenschappelijk, haast ethisch doel. Dat doel zal in de laatste paragraaf aan bod komen; hier bespreek ik eerst Hoffmanns methodische oproep, die niet tegen de haren van de Nederlanders in streek. Eerst bespreek ik hoe Hoffmann zijn oproep tot ijver en empirie in algemene termen formuleerde, vervolgens wat die oproep volgens Hoffmann in de praktijk moest inhouden en als derde Hoffmanns manier om zichzelf als een buitenlandse vernieuwer te presenteren.

Het uitgangspunt van Hoffmanns oproep was een beschrijving van de situatie waarin de studie van de oude letteren zich bevond. Voorlopig was die studie volgens hem niet meer dan een gemeenschappelijke hobby en dat was een probleem. Hoffmann zag immers de studie van oudheden 'in de meeste landen van Europa (met eenige uitzonderingen)' wegwijnen. Er waren overal wel geleerden te vinden, maar zij vonden nauwelijks gehoor bij een onverschillig publiek:

⁹⁸ Jacob Grimm, 'Aan kenners en liefhebbers der oude Nederlandsche letterkunde en dichtkunst', in: *Algemeene konst- en letterbode*, (1811) 327-330, geciteerd in Mathijsen, 'De Belgische opstand als spelbreker (2002)', 119.

⁹⁹ Hoffmann van Fallersleben, 'Over de Oude Nederlandsche Letterkunde', *Algemeene Konst- en Letterbode*, (1821) 162-168, 310-315 & 371-377 en Hoffmann van Fallersleben, 'Vervolg en slot der opgave van Oud Hollandsche Dichtwerken', *Algemeene Konst- en Letterbode*, (1822) 88.

¹⁰⁰ Hoffmann van Fallersleben, 'Oude Nederlandsche Letterkunde', 167.

hunne aanprijzingen dier oudheid, waartoe zij zich door grondige kundigheden gerechtigd hielden en houden mochten, werden of niet gehoord of toch bespot of veracht; de slotsom hunner onderzoekingen werd niet gekocht. Zoo moest dan deze geheele studie tot liefhebberij vervallen: want men kan nergens iets daarmee verdienen, noch eere noch brood.

De geleerde inspanningen brachten dus voor henzelf noch voor het publiek iets op. Dat klinkt nog als syndicalisme, maar het had volgens Hoffmann ook zijn effect op de studie: ‘Zoo is het helaas! ook in Holland het geval geweest. Sedert meer dan eene eeuw noemt men deze studie *Liefhebberij*, en al, wat van dien aard ten voorschijn kwam, droeg ook het kenmerk daarvan.’ Hoffmann was niet mals: de Hollandse studie van de oudheden werd niet alleen beoefend door amateurs, ze had ook dat niveau.

Aan die situatie van geliefhebber in de oude letteren moest iets gedaan worden. Hoffmann stelde een dubbele weg voor: een weg van ijver en empirie. Het klonk eenvoudig: ‘Liefhebberij behoort tot elke letteroefening, maar ook nog iets meer; en tot de studie der Oudheid vooral, geheugen, gevoel, scherpzinnigheid, volhardende vlijt, naauwkeurigheid en ijver.’¹⁰¹ De liefhebber moest vooral harder gaan werken. Het motto van zijn open brief is daarin ondubbelzinnig:

Wanneer het in een oud gedicht *van dat edele lant van Cockaengen of het Luilekkerland* aldaar heet:

Wie daar lancst slaept, die wint meest!

Zoo is dit wel een aardig kindersprookje, maar ook slechts voor kinders en grijsaards; mannen moeten werken en iets voor den dag brengen.¹⁰²

Hoffmanns oproep tot zijn Hollandse studiegenoten was er een tot ijver, vooral dan bij het bekend maken van meer materiaal. ‘Immers hoe weinig is ‘er nog bekend? Geen twaalfde van den geheelen schat is openlijk bekend geworden, en nog daarbij niet altijd op de beste wijze.’ Er was dus nog genoeg te doen. De tweede weg was die van nauwkeurigheid en oorspronkelijk onderzoek, van goede empirische studie kortom. Want ‘tot een grondig oordeel behoort ook,’ behalve ijver, ‘dat men zelf inziet en grondig en wel onderzoekt; – het ware te wenschen, dat dit spoedig mogt plaats hebben, opdat het eeuwig nuttelooze napraten eens een einde hadde.’¹⁰³ IJver en gedegen empirisch onderzoek – wetenschappelijk *sérieux* kortom.

Wetenschappelijkheid was het doel van die dubbele weg die van het hobbyisme vandaan ging. Want, zo geloofde Hoffmann, ooit ‘moet en zal nog eens het tijdstip komen, waar ook hier de Oud Vaderlandsche studien naast *Grieksche* en

¹⁰¹ Ibidem, 163.

¹⁰² Ibidem, 162.

¹⁰³ Ibidem, 163-164.

Latijnsche geleerdheid eene plaats in het Rijk der Wetenschappen zullen innemen'.¹⁰⁴ Empirische ijver zou de oude Nederlandse letterkunde van amateurs redden en haar het 'Rijk der Wetenschappen' binnenleiden. Wat er aan het werk van de liefhebbers zonder wetenschappelijk *sérieux* schortte, was volgens Hoffmann immers duidelijk: zij vervallen 'zoo dikwijls tot beuzelarij'.¹⁰⁵ Hiermee gebruikte hij, zonder het zelf te benoemen, de term die Petrus Scriverius altijd gebruikt had voor het te bestrijden kwaad. Scriverius zette er alle antiquarische wapens tegen in. Hoffmann nam genoegen met de studie van enkel teksten, maar dan op een wetenschappelijke manier. Hij wilde immers de status van de klassieke filologie bereiken, die waar Scriverius wél in bedreven was geweest.

Wat wilde Hoffmann in de praktijk bereiken? Hij was zelf alvast begonnen met verkenningen. Zijn eigen werk moest immers de eerste stap worden:

opdat de pogingen van enkele personen meer een bepaald doel en gelukkiger uitslag mogen erlangen, is het volstrekt noodzakelijk eerst het geheele veld te overzien. En hiermede houde ik mij reeds sedert eenigen tijd bezig, vooral sedert mijn aangenaam en leerrijk verblijf te Leyden.¹⁰⁶

Hoffmann wilde een werk maken waarin een overzicht gegeven werd van wat er al geweten was – nog geen twaalfde, schatte hij – van de oudste Nederlandse letteren. Dat werk was echter niet makkelijk voor een man alleen: '[h]oe wenschelijk zulk een werk ook mag zijn, zoo groot zijn toch ook de zwarigheden daarin.'¹⁰⁷ Vandaar zijn oproep in de *Algemeene konst- en letterbode*, in de hoop correcties en bericht over nog veel meer te ontvangen. Daarbij had hij zeer concrete wensen:

Van de mij onbekende Handschriften wenschte ik te kennen: 1) den inhoud, 2) of zij op perkament of papier zijn, 3) de Eeuw, waartoe zij behooren, 4) het getal van bladen of bladzijden, 5) het formaat, 6) begin en einde, 7) de bezitters, en wel diplomatisch naauwkeurig en duidelijk geschreven.¹⁰⁸

Een duidelijk geschreven brief, beschrijvingen van perkamenten bezittingen, een samenvatting van eeuwenoude inhoud waren Hoffmann van nut voor het overzicht zijn plan, de eerste stap naar de verwetenschappelijking. Het was dus met papier en pen, tussen brief en boekenplank en met empirische ijver dat een wetenschappelijke studie van de oude Nederlandse letterkunde moest ontstaan.

Wie moest zich door deze instructies aangesproken voelen? Voor de uitvoering van zijn plan waren mededelingen van iedereen welkom,

---

¹⁰⁴ Ibidem, 163.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, 165.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem, 166.

maar vooral neem ik de toevlugt tot de vriendelijkheid der Heeren:

<i>Ackersdyk</i> , te Rotterdam.	
<i>Bilderdyk</i> , te Leyden.	<i>Scheltema</i> , te Utrecht.
<i>Clarisse</i> , aldaar.	<i>Schrant</i> , te Gent.
<i>Clignett</i> , in 's Hage.	<i>Siegenbeek</i> , te Leyden.
<i>Dumbeck</i> , te Leuven.	<i>Simons</i> , te Utrecht.
<i>van Hasselt</i> , te Arnhem.	<i>Tydeman</i> , te Leyden.
<i>Haug</i> , te Delft.	<i>Visscher</i> , te Brussel.
<i>Hoekstra</i> , te Leuven.	<i>de Vries</i> , te Amsterdam.
<i>Halbertsma</i> , te Deventer.	<i>de Vries</i> , te Haarlem.
<i>van Hulthem</i> , te Brussel.	<i>Wassenbergh</i> , te Franeker.
<i>Hoeufft</i> , te Breda.	<i>Weiland</i> , te Rotterdam.
<i>de Jonge</i> , in 's Hage.	<i>Westendorp</i> , te Losdorp, in Groningerland.
<i>Kemper</i> , te Leyden.	<i>van Wijn</i> , in 's Hage.
<i>van Kampen</i> , aldaar.	<i>Willems</i> , te Antwerpen.
<i>Kinker</i> , te Luik.	<i>Ypey</i> , te Groningen. ¹⁰⁹
<i>Lulofs</i> , te Groningen.	

Het kon haast niet stil blijven wanneer deze heren hun eigen naam in de *Algemeene konst- en letterbode* zagen verschijnen; en Hoffmann wist wie hij bij naam noemde. Behalve de in hetzelfde jaar als hijzelf actieve Clignett en Willems, nam hij immers ook de oude Van Wijn in zijn lijst op, die in zijn *Avondstonden* toch had laten zien zelfs iets over het *Ludwigslied* te weten. Verder noemde hij de verzamelaar Clarisse, van wie in het volgende hoofdstuk zal blijken dat hij geen onbelangrijke bijdrage deed aan de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Van die andere belangrijke editeursinstelling, de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, noemde Hoffmann voorzitter Bilderdijk en diens vrienden Hendrik W. Tydeman, ook correspondent van Grimm, en Halbertsma. Verder ook een bende hoogleraren in het hele Verenigde Koninkrijk: Simons en Siegenbeek, bij wie hij op bezoek was geweest,¹¹⁰ en verder Lulofs, Kinker, Schrant, Ypey, Hoekstra en Visscher. En tot slot verwachtte Hoffmann kennelijk ook veel van verzamelaars als van Hulthem.¹¹¹ De lijst geeft een indruk van wie er volgens Hoffmann zou moeten figureren in de met hard werk op te bouwen oudletterkundige tak van wetenschap. Die tak besloeg de Nederlanden bijna geheel, de Noordelijke en de Zuidelijke gelijk, van Gent tot Deventer en van Franeker tot Luik.

Van één man uit de lijst verwachtte Hoffmann bijzonder veel: Willem Bilderdijk. Bilderdijk vormde ronduit het voorbeeld voor zijn plan, 'als de grondigste en diepste kenner zijner Moedertaal, zonder nog zijne verdiensten als Dichter,

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Brinkman, 'Hoffmann and Dutch Medieval Folksong', 262-263.

¹¹¹ Van wie Hoffmann toen nog niet de grootste bijdrage gezien had: zie Jan Pauwels, 'Private To Public: Book Collecting and Philology in Early-Independent Belgium (1830-1880)' Idem 271-285.

Regtsgeleerde en Letterkundige te rekenen.’¹¹² De indrukwekkende figuur van Bilderdijk moest de contouren van het vak in ontwikkeling aangeven, in de eerste plaats door de grammaticale of taalkundige werken die hij in voorbereiding had. Hoopvol verwachtte Hoffmann ‘deze winter zijne *Geslachtlijst der Naamwoorden* [...], een werk, aan uitgebreidheid en taalkunde al het vroegere van dien aard verre weg overtreffende’ – dus ook de woordenlijst die in opeenvolgende edities door de editeurs-taalkundigen Van Hoogstraten en Vlaming verzorgd waren. Hij deed Bilderdijk zelfs een suggestie voor een volgend werk, een historische grammatica:

De studie der oude Letterkunde zou door hem op een’ hoogen trap van volmaking gebragt worden, wanneer hij zich mogt willen verledigen, eene op de Geschiedenis rustende Spraakkunst te geven, met vergelijking van alle, deels nog levende tongvallen; – en daartoe hebben hem lange jaren, de werkzaamheid, groote belesenheid en studie der Handschriften, met derzelver vergelijking, in staat gesteld.

Niet alleen in zijn taalkundige werk diende Bilderdijk als voorbeeld, ook in wat hij al verricht had voor de tekstbezorging van Maerlant. Ook daarvoor waren Hoffmanns verwachtingen hooggespannen:

Alsdan zou ‘er nog te wenschen overig blijven, dat zijne pogingen voor Maerlant, het eigenhandige afschrijven en vergelijken van verscheidene Handschriften van denzelven, en de verbetering van den tekst niet te vergeefs ware geweest, en dat wij dus eene oordeelkundige, volledige uitgave van Maerlant, met taal- en geschiedkundige aanmerkingen, letterkundigen toestel en een uitvoerig Register, mogten erlangen! De *Rijmbijbel* en de *Bestiaris* liggen bijna reeds voor den druk gereed.

Bilderdijks afschriften van nog ongedrukte werken van Maerlant en vooral ook zijn commentaren daarop zouden volgens Hoffmann in druk moeten verschijnen. Hoffmann pleitte dus tegelijk voor het editeren van nog ongedrukte handschriften, en voor het meedelen van op de werktafel liggende commentaren van de geleerden. Bilderdijk, die veelbelovend was in de geleerde genres die hij zou beoefenen, moest dus ook nog eens werk maken van de openbare beschikbaarheid van zijn kennis. Daarom noemde Hoffmann met onverminderd veel verwachtingen ook nog Bilderdijks op til zijnde *Taal- en dichtkundige verscheidenheden*. Hoffmann zag dus ook bij de door hem bewonderde Bilderdijk nog het vele werk dat nog wachtte. ‘En daartoe wenschen wij hem lust en volharding, wenschen vooral, dat de eigenaars van Handschriften van Maerlant hem dezelve tot dit edele doel mogen verstrekken.’¹¹³ Hoffmann stelde Bilderdijk dus als voorbeeld voor zijn landgenoten.

¹¹² Hoffmann van Fallersleben, ‘Oude Nederlandsche Letterkunde’, 165.

¹¹³ Ibidem.

Hoffmann was duidelijk in wat hij van wie verwachtte. Maar was zijn oproep eigenlijk wel nodig? Clignett en Willems deden toch geen verkeerd werk? Daarin was hij duidelijk: ‘wie zou de verdiensten van enkele mannen in onze dagen miskennen? Wie zou niet gaarne met blijdschap erkennen, wat zij gedaan hebben, schoon nog het een en ander onvoldoende was!’¹¹⁴ Hoffmann noemde inderdaad ook Clignett bij naam, met zijn in 1819 gepubliceerde *Bijdragen tot de oude Nederlandsche Letterkunde*, ‘waarvan wij nog vele voortzettingen met dezelfde grondige, en waarlijk wetenschappelijke behandeling met verlangen te gemoet zien.’¹¹⁵ In het bijzonder van de teksten van Willem van Hildegasberch wilde Hoffmann meer bezorgd zien: ‘De Heer Clignett wordt dus ten vriendelijkste verzocht, in het eerstvolgende Deel van de Werken der Maatschappij van Nederl. Letterk., waarvan hij Medelid is, of elders, den inhoud uitvoerig medetedeelen met nog meer proeven uit het Werk.’¹¹⁶ De oude Clignett, lid van het Hooggerechtshof, kreeg kortom van voetreiziger Hoffmann een doe-zo-voort. Want inderdaad, ‘ontijdige lof doet geen nut’.¹¹⁷

Boekverzamelaars daarentegen konden leren van Clignetts streven naar beschikbaarheid van de oude letterkunde. Zo was er de collectie van de ‘onvermoeide’ Van Wijn bijvoorbeeld, die ‘sedert eene lange reeks van jaren, in dit vak gewerkt, vele gedenkstukken uitgevondt, menige zelf overgeschreven, ja zelfs van den ondergang gered’ heeft, en uit wiens *Avondstonden* en *Huiszittend leven* Hoffmann vaak vermeldingen en opmerkingen overnam. Van Wijns verzamelaar moest, zo geloofde Hoffmann, ‘de rijkste Boekerij van een’ bijzonder burger’ zijn.

En daarom ware het ook hartelijk te wenschen, dat de waardige bezitter het gedeelte daarvan, ’t welk de oude taal betreft, *onverdeeld* onder de *heilige voorwaarde, van daarvan vrij gebruik te maken*, aan eene of andere Bibliotheek hier te lande mogt nalaten, en wel liefst aan diegene, welke reeds het gewigtigste van dien aard in zich bevat.¹¹⁸

Zulk een collectie moest ‘onverdeeld’ openbaar toegankelijk gesteld worden in een bibliotheek. De instelling waaraan hij dacht was waarschijnlijk de door hemzelf met veel succes geraadpleegde collectie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden. Het was inderdaad daar dat de vereiste openbaarheid van studie in de Nederlanden al het meest in de door Hoffmann gewenste richting ging – zoals Clignett en Steenwinkel al in 1784 getuigd hadden bij hun Maerlanteditie.

Een voorbeeld van hoe het, in tegenstelling tot de Maatschappijbibliotheek, niét moest, bood de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Hoewel Haagse bewindslieden al van bij de stichting van de (eerst) Nationale Bibliotheek in 1798

---

¹¹⁴ Ibidem, 164-165.

¹¹⁵ Ibidem, 164.

¹¹⁶ Ibidem, 315.

¹¹⁷ Ibidem, 164.

¹¹⁸ Ibidem.

spraken in termen van beschaving en toegankelijkheid,¹¹⁹ had Hoffmann er slechte ervaringen. Van de *Lancelot* bijvoorbeeld was het bestaan hem bekend, maar meer dan dat kon Hoffmann in de bibliotheek niet achterhalen: ‘Het is mij gelukt, bij een dikwijls herhaald bezoek der Kon. Bibliotheek, nadere berigten van dit groote Handschrift opte doen; doch bij de gestrengte wetten der Bibliotheek werd het mij niet vergund, uitvoerige uittreksels te maken.’¹²⁰ Nog minder geluk had hij bij een handschrift van *Karel ende Elegast*, dat hij niet eens te zien kreeg, zelfs na herhaalde verzoeken. ‘Misschien’, besloot hij dan maar, ‘is het nog in Duitschland voorhanden’.¹²¹ De vanzelfsprekendheid waarmee hij handschriften van de Maatschappij of uit Duitse bibliotheken kon vermelden staat in opvallend contrast met de geuite ergernis over de koninklijke verzameling.

Dit ene voorbeeld nam niet weg dat Hoffmann erkende dat er toch al wat gebeurd was op het vlak van empirische ijver in de Nederlanden. Hoewel hij duidelijk een vernieuwer wilde zijn met zijn oproep en hoewel zijn formuleringen soms niet mals zijn, stelde Hoffmann zich soms ook bescheiden op. Dat was misschien strategie, maar het hield zeker in dat hij de bestaande tradities in het Nederlandse editievak erkende. Bilderdijk, Clignett en de Leidse Maatschappij kwamen al langs, maar Hoffmann ging nog verder terug in de tijd. Ook de taalkundige editeur Huydecoper ‘sloeg een’ goeden weg in; hij schepte uit de bronnen zelve en bezat taalkennis en zakelijke kundigheden genoeg’. Hij ging volgens Hoffmann met kennis van zaken én empirisch te werk, zodat zijn studies over Melis Stoke en Joost van den Vondel ‘lang niet overtroffen’ en ‘voortreffelijk’ waren. Daarnaast erkende de Duitser ook de nog oudere traditie van de historische en rechtsgeleerde tekststudies; of in zijn eigen woorden:

het is niet alleen de poëzij, die ik op deze wijze letterkundig wenschte te zien opgeteekend, maar ook Geschiedenis en Regtsgeleerde Oudheden. De laatste maken onder de Gedenkstukken onzer vroegere Eeuwen, vooral in *Holland* eene zeer schitterende vertooning.¹²²

Hoffmann is hierover veel minder uitgebreid, de algemene bewoordingen waarvan hij zich bedient, doen vermoeden dat hij dit veld van (rechts)historische teksten slechts behoedzaam betrad. Die traditie was dan ook veel ouder dan die waarin Huydecoper figureerde; ze ging terug tot zeventiende-eeuwse Leidse rechtsgeleerden als Scriverius en Paullus Merula. Sprekend over dit soort teksten bekwam Hoffmann dan ook enige twijfel; hij bracht ze

¹¹⁹ N.C.F. Van Sas, ‘Barbarisme of beschaving. Rondom de stichting van een Nationale Bibliotheek in 1789’ *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004a) 359-372, 366-367.

¹²⁰ Hoffmann van Fallersleben, ‘Oude Nederlandsche Letterkunde’, 311.

¹²¹ *Ibidem*, 312.

¹²² *Ibidem*, 166.

slechts voorlopig onder den kring van mijn Letterkundig overzicht, want bij gebrek aan kennis en ondersteuning en bij mijne slechte uitzigten op een langer verblijf hier te lande, zullen de zwarigheden misschien wel te groot zijn, om spoedig, of zelfs in 't geheel ooit dit Plan uittevoeren.¹²³

Het is duidelijk dat ook rechtsdocumenten en historische teksten het voorwerp konden zijn van ‘letterkundige’ belangstelling. In zijn lijst figureerden in ieder geval de historische teksten – met Noydekijn, Maerlant, Stoke en Nicolaas de Clerc – samen met didactische gedichten na de middeleeuwse poëzie. Hoffmanns aandacht voor de middeleeuwse poëzie voegde zich dus bij de aandacht van Nederlandse editeurs die kort tevoren werk verricht hadden, maar evenzeer bij het werk dat sinds de zeventiende eeuw over de Hollandse grafelijke geschiedenis verricht was. Beide tradities, die vooral bij Clignett in zijn edities van de *Spiegel historiael* en *Esopet* verenigd werden, kwamen ook in Hoffmanns ijver voor een wetenschappelijke Nederlandse letterkunde onder één dak.

Clignett en Steenwinkel hadden in 1784 niet op de bestaande traditie van tekstedities gewezen, enkel op het voorbeeld van de Duitse en Franse buitenlanden; de buitenlander Hoffmann wees nu wél expliciet op die Nederlandse traditie. Dat maakte dat de strategie van de laatstgenoemde niet zomaar die van de vernieuwer was, maar preciezer die van een *buitenlandse* vernieuwer. Hij laveerde niet alleen tussen het erkennen van de traditie en het voorstellen van vernieuwingen; hij bewoog zich tegelijk heen en weer tussen de Nederlandse en de Duitse situatie. De traditie die hij daarbij erkende was inderdaad een binnenlandse: Hoffmann bewijst zijn bekendheid in de bestaande geleerdenkringen en toont zijn trouw aan Bilderdijk. De vernieuwingen daarentegen zijn Duits: hij gebruikt voorbeelden uit Duitstalige tijdschriften, zoals het *Deutsches Museum*, en erkent het gezag van ‘de gedenkwaardige woorden van mijnen vriend Jakob Grimm’, die hij aan het eind van zijn oproep uitvoerig citeert.¹²⁴ In de woorden van Grimm stelde Hoffmann meer dan alleen een empirisch-wetenschappelijke methode voor de tekstbezorging aan de Nederlanden voor: ook een nieuw, nationaal ideaal. Die woorden zijn terug te vinden aan het eind van dit hoofdstuk.

Voorlopig mag duidelijk zijn dat Hoffmann erin slaagde Grimms oproep tot een studie van de oude Duitse, of Nederlandse letterkunde bevallig te combineren met de bestaande Nederlandse traditie en zo op te roepen tot het bedrijven van een Nederlandse letterkundige wetenschap. Zonder veel tegenstand te verwachten tegen zijn plan, dat evenzeer als een Duitse bemoeienis opgevat zou kunnen worden, begon hij alvast zelf aan de beoefening van die Nederlandse letterkunde. Want hij had een overtuiging: ‘Werden mijne wenschen eenigermate vervuld, zoo kan het niet missen,

---

¹²³ Ibidem, 167.

¹²⁴ Ibidem.

of ik zou een zeer bruikbaar werk, zoowel voor Duitschland als Holland, leveren.’¹²⁵ Hoffmann dacht als buitenlandse vernieuwer inderdaad evenzeer Duitsland als de Nederlanden te dienen.

Zo was de situatie in het Nederlandse editievak dus in 1819: Van Wijn was de mijmerende oude archivaris, Clignett de kenner van middeleeuwse fabels, Willems de gepolitiseerde jeugd, Hoffmann de buitenlandse vernieuwer en Grimm de stem achter het doek. Bilderdijk zelf zal pas in het volgende hoofdstuk spreken.

Geen huiszittend leven **Instituten en publicatiereeksen voor en na 1830**

Wat gebeurde er na de open brief die Hoffmann von Fallersleben liet verschijnen in de *Algemeene konst- en letterbode* in 1821 en 1822? Op het eerste gezicht zetten de Nederlandse editeurs hun lopende engagementen verder, hetzij in de geest van Clignett en Steenwinkel hetzij volgens de oudere tradities. Maar hier en daar verschenen in de jaren 1820 ook enkele nieuwigheden, niet toevallig van enkele geleerden die Hoffmann persoonlijk ontmoet had tijdens zijn reizen. Die nieuwigheden waren enerzijds instituten, die in het editievak de Leidse Maatschappij vervoegden, en anderzijds publicatiereeksen en tijdschriften als kanalen voor de verspreiding van het aan die instituten verrichte editiewerk. Een nieuwkomer als Willems legde dan ook, zoals zal blijken, contact met die instituten en kanalen.

Aanvankelijk verschoof er niet zo heel veel, al werd er wel veel werk verricht. Er verschenen nog steeds uitgebreide edities van zeventiende-eeuwse dichters. Net zoals Clignett en Steenwinkel in hun Maerlanteditie ertoe opriepen werk te maken van een woordenboek om de taal van de oudste schrijvers te begrijpen en na enkele decennia ook een oud woordenboek uit te geven, zo gebeurde dat voor zeventiende-eeuwse dichters. In 1820 gaf de Friese taalgeleerde Ecco Epkema de verzamelde gedichten van de eveneens Friese predikant Gysbert Japicx uit, in 1824 volgde daarop een woordenboek op Japicx' werk.¹²⁶ Hetzelfde gebeurde in 1823 met de gedichten van Hooft, uitgegeven door Bilderdijk: in 1825 verscheen daar een *Uitlegkundig woordenboek* bij door Adam Simons.¹²⁷ Verder maakte Daniel Hooft een bloemlezing

---

¹²⁵ Ibidem, 166.

¹²⁶ E. Epkema, *Berigt aangaande eene nieuwe, met de meeste naauwkeurigheid bezorgde uitgave der rijm- en andere werken van den Frieschen hoofd-dichter Gijsbert Japiks* ([Leeuwarden: Joh. Proost], 1820) en Ecco Epkema, *Woordenboek op de Gedichten en verdere geschriften van Gysbert Japicx* (Leeuwarden, 1824).

¹²⁷ W. Bilderdijk, *P. C. Hoofs Gedichten, met ophelderende aantekeningen* (Leyden: L. Herdingh en zoon, 1823a) en Adam Simons, *Uitlegkundig woordenboek op de werken van Pieter Korneliszoon Hooft uitgegeven door de Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten.*, Koninklijk-Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten (Amsterdam: Pieper & Ipenbuur, 1825).

uit de werken van de late zeventiende-eeuwer Hubert Corneliszoon Poot¹²⁸ en werkte opnieuw Bilderdijk aan een editie van de *Korenbloemen* van Constantijn Huygens, die verscheen in 1824.¹²⁹ De zeventiende eeuw kreeg net na de revolutietijd dezelfde aandacht als ervoor en het achttiende-eeuwse exemplarische gebruik van de edities, die als voorbeeld dienden voor de latere taalgebruikers en waartoe ook woordenlijsten hulpmiddelen waren, bleef onverminderde aanhang vinden onder taalgeleerden.

*De Leidse Maatschappij, de Tweede Klasse en Rerum Belgicarum scriptores,
vóór 1830*

Onverminderde aanhang kende ook de belangrijkste vereniging van taalgeleerden in de Nederlanden: de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden. Haar bijdrage aan het editievak werd na 1808 zelfs gekopieerd door een nieuwkomer, de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut in Amsterdam. Na enkele decennia, in de crisisjaren van het Verenigd Koninkrijk, kregen beide nog het gezelschap van een regeringscommissie voor de *Rerum Belgicarum scriptores*. Dat gezelschap zou echter snel weer vertrekken.

De Leidse Maatschappij had de Maerlanteditie van Clignett en Steenwinkel in 1784 met haar naam beschermd en zelfs deels mogelijk gemaakt door de editeurs toegang te verlenen tot de eerste resultaten van haar genootschappelijke geleerdheid. Tijdens de revolutiejaren bleef ze publicatiereeksen afscheiden, soms met onderbrekingen en onder wisselende titels: *Verhandelingen*, later *Werken* en dan weer *Nieuwe werken*.¹³⁰ Daarin bleven mededelingen verschijnen over oude – zowel middeleeuwse als zeventiende-eeuwse – handschriften. Van Gerhard Dumbard jun. werd, zoals gezegd, postuum nog een overzicht van nog uit te geven historische stukken voor de geschiedenis van Overijssel opgenomen.¹³¹ Naast haar publicatiereeksen, werd de bibliotheek van de Maatschappij steeds meer een toegankelijke en rijke bron voor editeurs als Clignett, die er het handschrift van *Esopet* uit bezorgde.¹³² Over het belang van de Maatschappijbibliotheek als werkplaats voor teksteditoren, en vooral dan voor hun blijvende antiquarische trekjes, zal het in het volgende hoofdstuk uitgebreider gaan.

Sinds 1808 had de Maatschappij enige mate van concurrentie ondervonden van de Tweede Klasse van het Koninklijk (of Hollandsch) Instituut in Amsterdam. De

¹²⁸ Daniel Hooft, *Bloemlezing der gedichten van Hubert Korneliszoon Poot met aant.* (Te Amsterdam: Bij P. den Hengst en zoon, 1823).

¹²⁹ W. Bilderdijk, *C. Huygens Korenbloemen Nederlandsche gedichten; met ophelderende aantekeningen van W. Bilderdijk*, 6 dln., Korenbloemen (Leyden: Herdingh, 1824a).

¹³⁰ Over de reeksen van de Maatschappij: G. J. Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*, De Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies 2 (Den Haag: SDU, 1995), 106.

¹³¹ Zie hierboven, noot 70.

¹³² Clignett, 'Fabelen van Esopus, berijmd in de XIII. eeuw'.

Klasse nam immers enkele plannen en zelfs een product van haar over.¹³³ Dat was vooral het werk van Bilderdijk, die tussen 1809 en 1811 en in 1814 opnieuw de voorzitter van de Klasse was en na 1815 voor twee jaar de secretaris. Hoewel de verstandhouding van Bilderdijk tot de Klasse na 1816 soms giftig en nog tot zijn dood kil was, was zijn invloed op de werkzaamheden van de Klasse groot. Hij was, volgens Akademiehistoriograaf Klaas van Berkel, ‘de smaakmaker van zijn klasse’, volgens de literatuurhistoricus Willem van den Berg, haar ‘gedreven projectontwikkelaar’.¹³⁴ Dat kwam vooral doordat hij in de beginjaren grote plannen had gehad: hij stelde zijn medeleden voortdurend nieuwe projecten voor gemeenschappelijke arbeid voor, zoals dat ook binnen de Maatschappij geprobeerd was.¹³⁵ De onderwerpen waren ook gelijkaardig: Bilderdijk stelde voor om samen te werken aan een woordenboek of aan studies over de toestand van het toneel in Nederland, de geschiedenis van de Nederlandse taal of aan de spelling ervan. Net als bij de Maatschappij kwamen die gemeenschappelijke projecten slechts moeizaam tot resultaten, zodat de Klasse in 1815 moest besluiten dat het Instituutwoordenboek enkel ‘een bloot denk- en hersenbeeldig gebouw’ was.¹³⁶ Ondanks dat inzicht leverde het werk ook wat afgeleide resultaten op, in de gedaante van verklarende woordenboeken op individuele oude schrijvers.¹³⁷ Bilderdijks eigen Hoofeditie uit 1823 ging bijvoorbeeld vergezeld met een verklarend woordenboek, uitgegeven door de Tweede Klasse.¹³⁸

Met meer gejaagdheid had Bilderdijk in de jaren daarvoor de middeleeuwse Nederlandse letterkunde beoefend, en ook met meer succes. Voor de Tweede Klasse kreeg hij enkele handschriften in handen, onder meer een van Maerlants *Der naturen bloeme* dat in bezit van de Maatschappij was, en van Jakob Grimm kreeg hij (via H.W. Tydeman) inlichtingen over het kort tevoren ontdekte Comburgse

¹³³ Voor het initiatief van de overheid in de Tweede Klasse, de rol van het nationalisme daarin en de verhouding tot de oudere Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, zie Karin Hoogeland, "De Nederlandse overheid en het literaire historisme [werktitel]" (Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam, [in voorbereiding]).

¹³⁴ Klaas van Berkel, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, dl. 1: 1808-1914 (Amsterdam: Bert Bakker, 2008), 91 en Willem van den Berg, ‘De Tweede Klasse: een afdeling met een problematische missie (1808-1816)’, in: K. Beekman, M. Mathijssen, en G. Vis (red.) *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999) 137-165, 160 (eerder verschenen als in: W.P. Gerritsen (red.) *Het Koninklijk Instituut (1808-1851) en de bevordering van wetenschap en kunst*, Bijdragen tot de geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 1387-1218 2 (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 1997) 61-88). In dat laatste artikel komt verder Bilderdijk uitgebreid aan bod, zijn eerst razend enthousiaste medewerking aan de Tweede Klasse en zijn later wispelturige verhouding ermee. Een evaluatie van Bilderdijk als Instituutslid is te vinden in van Berkel, *De stem van de wetenschap*, 150-151 (vergelijk verder met 56-57, 82-83, 92-93 en 109-111).

¹³⁵ Voor de verhouding van de Tweede Klasse ten opzichte van de Maatschappij en andere bestaande genootschappen: van den Berg, ‘De Tweede Klasse’, 143-145 en Hoogeland, "De Nederlandse overheid en het literaire historisme". Vergelijk voor Bilderdijks plannen voor gezamenlijk onderzoek: van Berkel, *De stem van de wetenschap*, 82-83, ook 67.

¹³⁶ In een rapport van een commissie ter zake, geciteerd in van den Berg, ‘De Tweede Klasse’, 156.

¹³⁷ De Klasse verdeelde na het genoemde rapport dat werk onder enkele leden: Ibidem, 157.

¹³⁸ Bilderdijk, *Hoofds Gedichten*.

handschrift.¹³⁹ Zijn grootste succes als Klassevoorzitter boekte Bilderdijk met de nog onvoltooide editie van Maerlants *Spiegel historiael*. Steenwinkel was daar, zonder Clignett, aan blijven voortwerken. Na diens dood liet Bilderdijk de Klasse het handschrift uit zijn nalatenschap, samen met zijn aantekeningen, opkopen. Van de koning weekte hij vierhonderd gulden los voor de publicatie, die hij samen met zijn medelid David Jacob van Lennep verzorgde.¹⁴⁰ Het derde deel van Maerlants *Spiegel historiael* verscheen zo in 1813, bijna dertig jaar na het tweede.¹⁴¹ Bilderdijk had dus sinds de oprichting van het Koninklijk Instituut in 1808 niet alleen onderzoeksprojecten van de Maatschappij gekopieerd, maar hij had ook haar langstlopende project gekaapt.

Met de Maatschappij, de Tweede Klasse vanaf 1808 en met Bilderdijks verhuizing van Leiden naar Amsterdam en in 1816 weer terug, bleef het editievak geografisch beperkt tot zijn twee oudste kernen: Leiden en Amsterdam. Het was dan ook daar dat de Zuiderling Jan Frans Willems contact zocht. Dat deed hij in twee bewegingen: met een reis in 1820 en opnieuw in 1824, toen hij zich meer dan bij het schrijven van zijn *Verhandeling* op de middeleeuwse Nederlandse literatuur wilde toeleggen.

In mei 1820, toen Willems binnen Antwerpen net verhuisd was naar een huis tegenover de ingang van het begijnhof in de Rodestraat,¹⁴² ondernam hij een reis naar Holland. In Leiden bezocht hij Bilderdijk, die ook toen vaak ziek te bed lag, en in Amsterdam ging hij J. de Vries van zijn vriendschap verzekeren. Die had intussen Bilderdijks plaats als voorzitter van de Tweede Klasse ingenomen, zodat Willems na zijn bezoek al snel tot corresponderend lid van die Klasse benoemd kon worden. De reis betekende een intensivering van de contacten die hij al had met het Noorden en die vooral de vorm hadden van een handel in boeken. Van Bilderdijk bleef Willems het werk kopen bij hun gemeenschappelijke uitgever Immerzeel, nog steeds ruilde hij het voor oude teksten die hem maar matig boeiden, zoals brieven van de hertog van Alva¹⁴³ of een boekje van Anna Bijns.¹⁴⁴ Voor de Tweede Klasse deed hij intussen hetzelfde: hij attendeerde de Klasse in 1823 op een verkoop van ‘zeer gewigtige Handschriften, meest betrekkelijk tot nederlandsche oudheden’, waaronder Maerlants *Rijmbijbel*,¹⁴⁵ en in 1824 vertegenwoordigde hij de Tweede Klasse (en tegelijk ook Jeronimo’s broer Abraham de Vries) op een boekenveiling. De contacten die Willems had met de filologen die de oude letteren bestudeerden bleven in 1820 dus, ondanks Clignetts taaldidactische suggestie naar aanleiding van zijn *Verhandeling*, in de eerste plaats commercieel.

¹³⁹ van den Berg, ‘De Tweede Klasse’, 152-153.

¹⁴⁰ Een kort relaas over de uitgave van dit derde deel in van Berkel, *De stem van de wetenschap*, 92-93.

¹⁴¹ Steenwinkel, *Spiegel historiael*.

¹⁴² Deprez, *Brieven Willems*, nr. 72

¹⁴³ in 1821, *Ibidem*, nr. 123.

¹⁴⁴ in 1823, *Ibidem*, nr. 219.

¹⁴⁵ *Ibidem*, nrs. 216 en 217.

Dat veranderde in 1824. Vanaf dat jaar legde Willems zich systematisch toe op de oudste Nederlandse literatuur en ook in die studie erkende hij het leiderschap van Leiden en Amsterdam. Bij Immerzeel bestelde hij dat jaar de reeds verschenen delen van de *Spiegel historiael* in de editie van Clignett en Steenwinkel en begon hij aan zijn studie.¹⁴⁶ Hij verdiepte zich in het werk van Bilderdijk en begon vanaf 1825 ook een uitgebreide correspondentie met de oude geleerde. Willems wilde met een schriftelijke cursus de leerling van Bilderdijk worden. Willems' historisch-letterkundige interesse werd nog meer aangewakkerd in 1825. Op 10 april van dat jaar legde hij de hand op een oud convoluut. Het was afkomstig uit de lang verborgen bibliotheek van de abdij van Sint-Bernardus aan de Schelde, in Hemiksem bij Antwerpen, die in 1796 onder Frans bestuur opgeheven en deels afgebroken was. De boekband bevatte handschriften waarvan Willems het filologische belang inzag. Hij vond er de *Rijmbijbel* en *Der naturen bloeme* van Maerlant en een Nederduitse vertaling van *Roman de la Rose* die, 'zoo ik meen, *unique*' was. Verder trof hij *Frenesie* aan, een satire op de geestelijkheid, en na goed zoeken nog de *Roman van Cassamus* uit de Alexandercyclus. Deze handschriften zou hij niet meer in het Noorden verruilen voor gedrukt werk en ook niet verder verkopen. In het bijzonder *Die Rose* leek Willems waardevol – was het immers niet met die Franse roman dat Clignett en Steenwinkel in 1784 het nut van de oude taal voor dichters van hun eigen tijd hadden verdedigd? Met de Nederlandse versie ervan wilde Willems dan ook toegang krijgen tot de twee kernen van de filologie van zijn tijd: per brief ging hij ermee pronken bij Bilderdijk en bij de Tweede Klasse.

Hoewel Bilderdijk in Leiden en de Tweede Klasse in Amsterdam al sinds 1816 met elkaar in onmin leefden, slaagde Willems er met *Die Rose* in toegang te krijgen tot beide instituten. Bilderdijk erkende hij in diens gezag als het over oude handschriften ging. Hij beschreef zijn ontdekking en stuurde gekopieerde fragmenten mee. Hij vroeg naar Bilderdijks gedachten over onduidelijke plaatsen en abbreviaturen en over de toeschrijving van de vertaling aan Hein van Aken. Zo wilde Willems zichzelf met *Die Rose* en de andere handschriften behalve als bibliofoon ook als filoloog bewijzen:

Ik heb ze gekocht en reeds begonnen te kopyeren om my meer en meer de tael der ouden eigen te maken en dus de oorspronglyke gronden van het nederduitsch te kennen, gelyk ik daertoe ben opgeleid door het lezen en herlezen van Uwe Schriften.¹⁴⁷

Die Rose werd Willems' eerste belangrijke werkstuk als student bij Bilderdijk, die altijd welwillend op de vragen antwoordde. Dat zette Willems er zelfs toe aan te vragen of hij van *Die Rose* geen becommentarieerde editie wilde maken, 'tzy alleen 't

¹⁴⁶ Ibidem, nr. 256.

¹⁴⁷ Willems aan Bilderdijk, 23-4-1825. Ibidem, nr. 290.

zy gezamentlyk'.¹⁴⁸ In Amsterdam ging het intussen minder vlot. Ook aan de Tweede Klasse legde hij, in de vorm van twee rapporten, zijn bevindingen over de vondst voor. Hij bood de Klasse zelfs het handschrift van *Die Rose* aan. Beide partijen kwamen echter niet zo makkelijk tot een overeenkomst, zoals ik in het volgende hoofdstuk uiteen zal zetten. Voor nu is het belangrijk dat Willems in 1825 met zijn manuscripten aansluiting zocht bij de traditionele kernen van de Nederlandse filologie, die zich in Leiden en Amsterdam bevonden. (Intussen was hij ook lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, maar daar verwachtte hij niet veel van en hij probeerde dan ook, met het gelegenheidsargument dat hij een buitenlander was, onder de betaling van zijn contributie uit te komen.)

Na 1825 vond Willems inderdaad aansluiting bij de Noord-Nederlandse filologie en in 1827 kwam de kroon op het werk. Door de minister werd Willems immers gevraagd om als expert te zetelen in een van overheidswege ingestelde commissie voor de uitgave van de oudste teksten, die bekend zou worden onder de naam 'Rerum Belgicarum scriptores'. De commissie vergaderde soms in Den Haag, ter ministerie, maar ze werkte meestal per brief. Binnen deze commissie nam Willems de uitgave van de kroniek van Jan van Heelu voor zijn rekening; die van de *Brabantse yeesten* door Jan de Klerk stond ook op zijn planning. De commissie bestond verder onder anderen uit twee hoogleraren, de Leuvense professor Frédéric A. de Reiffenberg en de Gentenaar Louis-Vincent Raoul, en ook nog de Kasselse bibliothecaris Karl Bernhardi. Het resultaat was na enkele jaren beperkt tot veel discussie, bijvoorbeeld over de vraag of de kroniek en de bijhorende commentaren in gotische of in romeinse letter gezet moesten worden.¹⁴⁹ In 1829 werd dan eindelijk de druk van de editie begonnen, maar na enkele bladen ook weer gestaakt toen de Belgische Opstand uitbrak.¹⁵⁰ Aan de vooravond daarvan had Willems Van Heelu, samen met het verhaal van de Guldensporenslag, al als argument in een traktaat gebruikt om de onnatuurlijkheid en zelfs de vijandigheid van het Frans in de Belgische provincies aan te tonen.¹⁵¹ Die oefening zou Willems na de Belgische onafhankelijkheid ertoe in staat stellen, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken, om op een verrassend makkelijke manier zijn editie van Van Heelu niet alleen verder te drukken¹⁵² maar die ook van een Belgisch-nationale epiek te voorzien.

---

¹⁴⁸ Ibidem, nr. 309.

¹⁴⁹ Zie bijvoorbeeld Deprez, *Brieven Willems*, nr. 424 en verder ook 429, 441, 486, 501, 552, 579, 586.

¹⁵⁰ de Smedt, *De literair-historische activiteit van Willems*, 143-144.

¹⁵¹ Deprez, *Brieven Willems*, nr. 588.

¹⁵² Jan Frans Willems, *Chronique en vers de Jean van Heelu, ou relation de la bataille de Woeringen, publiée par J.F. Willems, Membre de l'Académie. Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen, van het jaer 1288. Uitgegeven met ophelderingen en aenteekeningen, van J.F. Willems, Lid der Koninglyke Academie van Brussel, Collection de Chroniques belges inédites, publiée par ordre du Gouvernement (Brussel: M. Hayez, 1836a).*

Periodieke edities

De Commissie Rerum Belgicarum scriptores werd opgericht met het doel tot een reeks boeken te komen. Daarin verschilde zij van de Maatschappij en de Tweede Klasse, die vooral een genootschappelijke functie hadden. In die doelstelling was de Commissie wel een kind van haar tijd. Het drukwerk werd door sommige editoren immers steeds meer gestructureerd.

Was Van Wijn nog de man van de persoonlijke overpeinzingen in het *Huiszittend leven* (1801-1812) en van de privélessen in de *Avondstonden* (1800-1812), was ook Hoffmanns oproep nog verschenen in de *Algemeene konst- en letterbode*, een algemeen tijdschrift voor ontwikkelde burgers, dan verschenen de mededelingen van latere editoren in een meer gespecialiseerd kader. Dat was ook voor Hoffmann zelf al waar. In 1820 deed hij bijvoorbeeld al een oproep tot het aanleveren van Nederlandse volksliederen en sprookjes – die de grote oproep van 1821 dus nog voorafging. Via de bemiddeling van de Groningse hoogleraar Van Swinderen verscheen die oproep in het tijdschrift *Antiquiteiten*, van de antiquaar Nicolas Westendorp en de archeoloog Carl Reuvs.¹⁵³ Later bezorgde Hoffmann nog in datzelfde archeologische tijdschrift enkele fragmenten van psalmbewerkingen van rond 1200, die hij in een handschrift uit de bibliotheek van de Leidse Maatschappij gevonden had.¹⁵⁴ Die Maatschappij was ook in deze zaak haar onvermijdelijke zelf: ook Hoffmann bezorgde in 1825 in haar reeks *Nieuwe werken* een onbekend fragment van Maerlants *Spiegel historiael*.¹⁵⁵ Hoffmann is daarmee een voorbeeld van een editor wiens geleerdheid niet meer terecht kwam in een algemene openbaarheid, maar in een gestructureerde openbaarheid, die editoren nu mee vorm gaven.

Ook hier geldt dat andere editoren de gangbare vormen volhielden. Bilderdijk startte zijn – door Hoffmann uitvoerig aangekondigde – *Taal- en dichtkundige verscheidenheden* in 1820 en Jan Frans Willems zijn *Mengelingen* in 1827.¹⁵⁶ Beide reeksen waren nieuwe *Analecta*. In Willems' *Mengelingen* bijvoorbeeld, die verschenen tussen 1827 en 1830 (en in 1833 in een nieuwe bundeling),¹⁵⁷ is de variatie even ruim als in de vroeg-achttiende-eeuwse verzamelingen. Hij drukte er bijvoorbeeld een Nederlands relaas van de jezuïet Livinus de Meyer in af, over de

¹⁵³ N. Westendorp, 'Over volksliederen en vertelsels', *Antiquiteiten. Een oudheidkundig tijdschrift*, 1 (1820) 453-455, geciteerd in: Brinkman, 'Hoffmann and Dutch Medieval Folksong', 265.

¹⁵⁴ Hoffmann van Fallersleben, 'Bijdragen tot de geschiedenis der Nederduitsche taal. Paraphrasen van den 45, 84 en 103 Psalm', *Antiquiteiten. Een oudheidkundig tijdschrift*, 2 (1823) 155-161.

¹⁵⁵ August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 'Fragment uit het verloren geraakte gedeelte der IV partie van Jacob van Maerlant's Spiegel Historiael', *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, 1 (1825) 251-270.

¹⁵⁶ Respectievelijk Willem Bilderdijk, *Taal- en Dichtkundige verscheidenheden*, 4 dln. (Rotterdam: J. Immerzeel jr., 1820-1823), gevolgd door Willem Bilderdijk, *Nieuwe taal- en dichtkundige verscheidenheden*, 4 dln. (Rotterdam: J. Immerzeel jr., 1824-1825) en Jan Frans Willems, *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud* (Antwerpen: Wed. J.S. Schoeters, 1827-1830).

¹⁵⁷ Blijkens een 'Voorbericht' van Willems, geschreven in 1833, dat in sommige bundelingen ingebonden is, bijvoorbeeld in het exemplaar in Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, K 7287 [S3-874 e].

Mechelaars, die in 1687 de maneschijn voor brand in de Romboutstoren hielden.¹⁵⁸ Maar ook brieven, bijvoorbeeld van keizer Karel v of van de heer van Montigny,¹⁵⁹ naast statistieken over de vroegere bevolking van de provincie Antwerpen, een boedelbeschrijving en meerdere ordonnanties en keuren.¹⁶⁰ De uitbreiding naar de middeleeuwse literatuur is er evenwel ook in te herkennen: Willems nam ook oude volksliederen op, die hij gevonden had in het Hulthemse handschrift, en voegde er commentaar en notenbalken aan toe.¹⁶¹ Verder ook het hekeldicht *Frenesie* dat hij in Hemiksem had gevonden,¹⁶² en ook een fragment uit de nog volledig onbekende tweede partie van Maerlants *Spiegel historiael*.¹⁶³ Daarvan stuurde hij ook, zo liet hij weten, een afschrift aan de Tweede Klasse, ‘ten gebruike by de uitgave der nog in druk te gevene deelen.’¹⁶⁴

Bilderdijk en Willems gaven dus in een traditionele vorm gehoor aan Hoffmanns oproep tot openbaarheid en geleerde communicatie – van Clignetts *Bydragen* verscheen zelfs geen volgend deel, dus ook niet met nog meer gedichten van Van Hildegasberch. Bilderdijks *Verscheidenheden* en Willems’ *Mengelingen* geven aan hoe de editeurs, ook na Hoffmanns oproep, te werk gingen: ze deelden oude tekstfragmenten van alle soort mee, zonder meteen duidelijke structuren of grote interpretatiekaders. Het waren inderdaad verscheidenheden en mengelingen.

1830: het jonge België, een editiereeks en een professorenvlucht

Hoffmann had met zijn open brief zelf echter het voorbeeld gegeven voor een meer gestructureerd publicatieregime en vanaf 1830 nam hij daar nog prominenter aan deel, want vanaf dat jaar verschenen de *Horae belgicae*, zijn in het voorgaande intermezzo reeds genoemde reeks tekstedities. 1830 was natuurlijk ook het jaar van de Belgische Opstand (en de *Horae belgicae* hebben daar geen rechtstreekse band mee, wat hun publicatiejaar noch wat hun naam betreft). En die revolutie had net als voorgaande oorlogen en opstanden een invloed op het editievak. In het Zuiden werd het vakgebied aangejaagd door een nieuw enthousiasme, ook van overheidswege. Het Noorden vond echter al snel weer aansluiting, in het bijzonder onder de hoogleraren.

In Duitsland ging het werk intussen ongestoord verder, ook in de zin dat de editeurs steeds meer hun eigen communicatiekanalen organiseerden. Daarin werd duidelijk dat ook Duitse editeurs aandacht hadden voor de oude Nederlandse letteren. Ze brachten hun vondsten aan het licht in tijdschriften als de *Anzeiger* of de *Altdeutsche Blätter*. De *Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters*, later für

¹⁵⁸ Willems, *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud*, 3-27.

¹⁵⁹ Ibidem, respectievelijk 59-64 en 323-334.

¹⁶⁰ Ibidem, respectievelijk 227-284, 355-383, 335-354 en 423-462.

¹⁶¹ Ibidem, 285-306.

¹⁶² Ibidem, respectievelijk 35-44.

¹⁶³ Ibidem, 463-476.

¹⁶⁴ Ibidem, 466.

Kunde der deutschen Vorzeit, was in 1831 opgericht door Franz Joseph Mone, voor de Revolutie hoogleraar in Leuven. Hij schreef er voornamelijk zelf in, onder meer over vondsten van Maerlants *Rijmbijbel*, de *Reinaert*, *Karel ende Elegast* en volkspoëzie. Een enkele keer deelde ook Hoffmann iets mee.¹⁶⁵ Hij was meer aan het woord in de *Altdeutsche Blätter*, haast als enige wanneer het over de oude Nederlandse letterkunde ging.¹⁶⁶

Intussen zaten de Belgische taalgeleerden niet stil en dat gold in de eerste plaats voor Willems. Zijn *Mengelingen* verschenen wel niet meer na 1830, maar van zijn overplaatsing uit Antwerpen naar een bijkantoor van de belastingdienst in Eeklo maakte hij toch gebruik om na het vuur van de revolutie het stille werk van de filoloog te hernemen. In 1833 liet hij een verhandeling over *Reinaert de Vos* verschijnen in het Gentse algemeen-culturele tijdschrift *Messenger des sciences et des arts de Belgique*, in een aflevering waarin anderen ook volksliederen, inscripties, oorkonden, schilderijtentoonstellingen of een Japanse lelie beschreven.¹⁶⁷ Zijn studie van *Reinaert* vond snel zijn weg naar een volwaardige publicatie: eerst in 1834 een moderne bewerking ervan, vervolgens de eerste geleerde editie van de Nederlandse *Reinaert*, in 1836.¹⁶⁸ In datzelfde jaar werd ook Willems' editie van de kroniek van Jan van Heelu, waar hij voor de Commissie Rerum Belgicarum scriptores aan gewerkt had, gepubliceerd.¹⁶⁹ In de nieuwe politieke context, waarmee hij zich na verloop van tijd verzoend had, verschenen die in een nieuwe reeks, passend bij het nieuwe land en onder auspiciën van een nieuwe, net zo passende instelling. De prille onafhankelijkheid van België had namelijk zeer snel aanleiding gegeven tot de oprichting van de Commission royale d'histoire. De Commission had een brede interesse in oude documenten en zette enkele geleerden aan het werk om die te

¹⁶⁵ Bijvoorbeeld August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 'Verslag van een H. S. met middelnederl. "Lieder und Erzählungen" in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage', *Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters*, 2 (1833) 47, Franz Joseph Mone, 'Bruchstück von Karel und Elegast', *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit* 4 (1835b) 332-337; Franz Joseph Mone, 'Aus Maerlant's Rymbybel', *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, 4 (1835a) 64-69; Franz Joseph Mone en E. Kausler, 'Alte Werke in niederländischer Prosa [waarin verslag van het Leven van Jezus, uitgegeven door G.J. Meijer, met vergelijking der lezing van een HS. der Koninkl. Bibliothek te Stuttgart get.: Harmonia Evangeliorum Flamandice]', *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, 6 (1837) 77-86 & 205-210; Franz Joseph Mone, 'Bruchstücke von Parthenopeus ende Meliore [voorh. te Keulen]', *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, 6 (1837) 423-431

¹⁶⁶ Als voorbeeld uit de beginjaargangen: August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 'Dit is van dat edele lant van Cockaenghen. Fragment van 71 vs uit de 14e eeuw, uit een HS. van J. Koning', *Altdeutsche Blätter*, 1 (1835a) 165; August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 'Valentyn ende Namelos. Bruchstück eines mnl. Gedichtes aus dem XIV Jahrh.' *Altdeutsche Blätter*, 1 (1835b) 204-207.

¹⁶⁷ Jan Frans Willems, 'Reinardus Vulpes. Reinaert de Vos', *Messenger des sciences et des arts de la Belgique, ou Nouvelles archives historiques, littéraires et scientifiques*, 1 (1833) 329-351. Over de *Messenger* als een antiquarisch tijdschrift: Tollebeek, 'Messenger des sciences historiques'.

¹⁶⁸ Jan Frans Willems, *Reinaert de Vos. Naer de oudste beryming* (Eecloo: A.B. van Han en Zoon, 1834) en Jan Frans Willems, *Reinaert de Vos. Episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw. Met aenmerkingen en ophelderingen* (Gent: F. en E. Gyselynck, 1836b).

¹⁶⁹ Willems, *Chronique en vers de Jean van Heelu*.

bezorgen.¹⁷⁰ De *Yeasten* in de editie van Willems waren het bewijs dat het werk dat er verricht werd niet veel verschilde van dat in de Commissie Rerum Belgicarum scriptores: zelfs het drukwerk kon overgenomen worden. Later zouden er nog teksten volgen, in het bijzonder toen de commissie in 1845 opgenomen werd in de al oudere Académie royale van Brussel. De Commission royale d'histoire voegde zich zo bij de noordelijke Maatschappij en Tweede Klasse als editie-instantie. Op editievlak ging het in het nieuwe België intussen in stijgende lijn, op de eerste plaats onder Gentse editeurs. Er kwamen zelfstandige edities, zoals de *Theophilus* door de Gentenaar Philip Blommaert in 1836,¹⁷¹ maar ook verzamelingen van uitgegeven teksten, zoals vanaf 1838 de *Oudvlaamsche gedichten der XIIIe, XIIIe en XIVe eeuwen* van dezelfde geleerde.¹⁷² Intussen was Willems in 1837 ook al begonnen met zijn *Belgisch museum voor de Nederduitsche taal- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, waar hij zelf veel bijdragen voor schreef over tekstvondsten en –fragmenten, totdat hij stierf in 1846.¹⁷³

Het gangbare beeld van Nederland na 1830 is dat van een natie die wat verweesd achterbleef en pas na enkele jaren weer aansloot bij de Europese ontwikkelingen. Meteen na de Belgische Opstand toonden de teksten die Noordelijke taalgeleerden uitgaven een zekere binnenlandse trots. In 1830 verscheen een uitgave van het *Wilhelmus*, met enkele varianten uit verschillende drukken, een historische inleiding en inhoudelijke en verklarende aantekeningen van de theologiestudent Gilles D.J. Schotel, die het opdroeg aan het corps van vrijwillige jagers van zijn Leidse medestudenten.¹⁷⁴ Ook Hollandse klassieken verschenen opnieuw: het *Haarlemmermeerboek* van Jan Adriaensz Leeghwater, over de overwinning op het water, werd opnieuw bezorgd door Willem J.C. van Hasselt in 1831¹⁷⁵ en de verzamelde werken van Cats in de editie-Feith uit 1790 werden herdrukt in 1834.¹⁷⁶

Daarop hervonden de Noord-Nederlandse editeurs zich inderdaad snel, ook wanneer het over de middeleeuwse literatuur ging. Aan de Maatschappij werden mededelingen gedaan over Maerlant en Jan van Heelu, waar ook de aandacht van de

¹⁷⁰ Over de Commission royale, zie Leen Dorsman, 'De nieuwe eruditie. Het onstaan van een historisch bedrijf', in: J. Tollebeek, T. Verschaffel, en L.H.M. Wessels (red.) *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum: Verloren, 2002) dl. 1, 159-176, 162-164.

¹⁷¹ Ph. Blommaert, *Theophilus, gedicht der XIVe eeuw, gevolgd door drie andere gedichten van hetzelfde tijdvak* (Gent: D. Duvier, 1836).

¹⁷² Ph. Blommaert, *Oudvlaamsche gedichten der XIIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*, 3 dln. (Gent: Hebbelynck, 1838-1851).

¹⁷³ Een bespreking van het tijdschrift in de Smedt, *De literair-historische activiteit van Willems*, 181-205.

¹⁷⁴ G. D. J. S[chotel], *Het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen opgehelderd door eenige aantekeningen* (Leiden: J.C. Cyfveer, 1830).

¹⁷⁵ W. J. C. van Hasselt, *Het Haarlemmer-Meer-boek van J. Asz. Leeghwater. Dertiende druk. Met aantekeningen van en voorafgegaan door eenige levensbijzonderheden van den schrijver en een historisch overzicht der plannen tot en der werken over het droogmaken van het Haarlemmer-Meer door Mr. W. J. C. van Hasselt* (Te Amsterdam: G.J.A. Beijerinck, 1838).

¹⁷⁶ Rhijnvis Feith, *Cats Werken* (Te Amsterdam: C. Weddepohl, 1834).

Duitse en Belgische filologen naar uitging. In de *Nieuwe werken* van de Maatschappij werd in 1834 de *Wapene Martijn* van Jacob van Maerlant bezorgd. Het werk op de tekst was van Anthonie Staring, een jonkheer en dichter, ook doctor in de rechten, landbouwkundige op zijn Gelderse landgoed en statisticus. Staring had het handschrift in privébezit en hij bewaarde het voor de pronk in een sierkastje.¹⁷⁷ De inleiding en het commentaar bij zijn editie was het werk van de Leidse hoogleraar in de Nederlandse welsprekendheid Matthijs Siegenbeek.¹⁷⁸ In 1835 bezorgde diens Groningse collega in de vaderlandse geschiedenis, Gerrit Johan Meijer, een dertiende-eeuwse Bijbelvertaling met een Limburgs accent, in een zelfstandige editie met aantekeningen, een glossarium en facsimile's.¹⁷⁹ Hun Utrechtse collega Lodewijk Gerard Visscher, hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde, bestudeerde dan weer Jan van Heelu's *Slag van Woeringen*, een interesse die hij dus met de Vlaamse Willems deelde. Hij gaf van de kroniek onbekende fragmenten uit in zijn *Bijdragen tot de oude letterkunde der Nederlanden* uit 1835, een bloemlezing uit de oudste letterkunde die bedoeld was voor gebruik in het hoger onderwijs, waarin hij verder reeds gedrukte oude teksten opnam.¹⁸⁰ Een jaar later verscheen ook van hem een zelfstandige editie, die van de *Ferguut*.¹⁸¹ De tekst was in 1821 al door Hoffmann gesignaleerd in zijn lijst in de *Algemeene konst- en letterbode*.

Na 1830 waren veel editeurs met interesse voor de middeleeuwen dus hoogleraar. Voor enkelen was 1830 ingrijpend geweest. Meijer was voor dat jaar hoogleraar in Brussel geweest, later in Leuven, Visscher ook in Leuven en in Gent bekleedde J.M. Schrant dezelfde functie.¹⁸² Toen in 1830 de Belgische Revolutie 'ook door de Zuidelijke Hoogescholen als een booze orkaan' sloeg, waren zij gevlucht naar het Noorden. Daar hernamen zij na enkele jaren hun vroegere werk, vaak in het gebruikelijke gezelschap van de Maatschappij. Over hun schouder keek vanaf 1830 wel een groeiend aantal Duitse taalgeleerden – waaronder de eveneens uit Leuven gevluchte Mone – mee, terwijl in het Zuiden het editievak aan belang won door de ijver van Willems en de Commission royale d'histoire.

¹⁷⁷ Over de aankoop en het kastje, zie Mathijsen, 'De Belgische opstand als spelbreker (2002)', 117 (vergelijk voor een versie met minder voetnoten met Mathijsen, 'De Belgische opstand als spelbreker (2004)', 111).

¹⁷⁸ A. C. W. Staring van den Wildenborch en M. Siegenbeek, *De wapene Martijn van Jacob van Maerlant, naar het Zutphensche handschrift medegedeeld door A. C. W. Staring van den Wildenborch, met eene Inleiding en Aanteekeningen van M. Siegenbeek*, dl. 3, Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 2 (Dordrecht, [1834]).

¹⁷⁹ G. J. Meijer, *Het leven van Jezus. Een nederlandsch handschrift, uit de 13e eeuw. Met taalkundige aantekeningen, voor het eerst, uitgegeven* (Groningen: J. Oomkens, 1835).

¹⁸⁰ L. G. Visscher, *Bijdragen tot de oude letterkunde der Nederlanden* (Utrecht: L. E. Bosch, 1835).

¹⁸¹ Visscher, *Ferguut*.

¹⁸² Janneke Weijermars, 'Neerlandistiek als bindmiddel van de natie: hoogleraar Schrant in Gent 1817-1830', *De Negentiende Eeuw*, 33 (2009) 4-19.

De poëzie van het vaderland

Behalve in de infrastructuur van de genootschappen en in het publicatieregime, vond er in de jaren 1820 ook op een fundamenteeler niveau vernieuwing plaats. Die situeerde zich in de verhouding tussen geleerdheid en de natie. Ze betekende concreet een verschuiving van de filologische aandacht – het soort objectieve verschuiving die in de jaren 1580 in Leiden ook al had voorgedaan van het klassieke naar het landseigen verleden. Na grofweg 1820 ging de aandacht van editeurs niet meer alleen naar middeleeuwse kronieken en zeventiende-eeuwse poëzie uit, maar ook naar middeleeuwse poëzie en fictie. Er kan gezegd worden dat de editeurs steeds dieper het veld van de fictie binnendrongen, wat hierna geïllustreerd zal worden in de eerste subparagraaf

Ook nu zou die objectieve verschuiving veel gevolgen hebben. Uit de politiek-letterkundige *Verhandeling* van Willems uit 1819, zijn besluit in 1824 om zich met dezelfde agenda toe te leggen op de oude letteren en zijn vondst van *Die Rose*, en ook uit de open brief die Hoffmann in 1820 publiceerde, bleek al dat er ook in het zelfverstaan van de tekstgeleerden een verschuiving optrad: zij smeedden een nieuwe, hechtere band tussen geleerdheid en het vaderland. Daarmee verhielden zij zich op een nieuwe manier tegenover de tekst, de taal en het vaderland dan in de eerste periode, een manier die ik zal bespreken in de tweede subparagraaf. Die fundamentele vernieuwing voltrok zich volgens dit stramien: er waren binnenlandse ontwikkelingen aan de gang, die verder werden aangejaagd door geleerden uit de Duitse landen. Hoe diepgaand die vernieuwing, die vooral een ethisch appel was, ingreep op de editiepraktijk, zal blijken in het volgende hoofdstuk.

Het veld van de middeleeuwse poëzie

De aandacht die Clignett en Steenwinkel hadden voor de *Spiegel historiael* in 1784 was al – zoals in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk bleek – een beetje anders dan vroegere editeurs van kronieken als die van Stoke. Clignett en Steenwinkel hadden niet alleen oog voor het relaas aan feitelijkheden dat Maerlant gaf, zij waren niet alleen geïnteresseerd in de geschiedenis achter de kroniek. Voor hen was ook Maerlants taal relevant voor studie, ook de vorm die de middeleeuwse auteur aan de gebeurtenissen gegeven had was dus belangwekkend. Maerlant was voor hen meer dan enkel een leverancier van *exempla* die zij aan de bestuurders van hun tijd konden voorhouden – zoals dat wel het geval was geweest voor zeventiende-eeuwse kroniekeditors als Scriverius en Boxborn. Die nieuwe interesse in de oude taal maakte het voor Clignett en Steenwinkel zinnig om niet enkel het vervolg op Maerlants kroniek door Lodewijk van Velthem uit te geven – Van Velthem gaf immers een kroniek van zijn eigen tijd, met gebeurtenissen waarvan hij soms ooggetuige geweest was, wat hem het vertrouwen van een eerdere editteur opgeleverd

had – maar ook de eerste delen van de *Spiegel historiael*, die beginnen bij de schepping van de wereld en de vroegste wereldgeschiedenis. Ook die fictionele eerste gedeelten, eigen aan het middeleeuwse kroniekgenre, waren voor historisch onderzoek onbruikbaar, maar vanwege hun taal waren ze voor hen toch een editie waard.

Hetzelfde geldt voor het reeds vermelde voorbeeld van de overgeleverde historieliederen over de moord op de Hollandse graaf Floris v. De belangrijkste bron voor die gebeurtenissen was altijd de kroniek van Stoke geweest. In de edities van die kroniek door Spiegel en Dousa in 1591 en door Van Alkemade in 1699 waren de historieliederen zonder verder commentaar opgenomen, als een bijlage bij Stoke. Aan het eind van de achttiende eeuw emancipeerden die historieliederen als het ware van Stokes feitelijke relaas. In 1784 verschenen ze, zoals gezegd, in de *Proeve van taal- en dichtkunde* van Huydecoper en in 1799 ook nog in de *Proeven van Nederduytsche welsprekendheid* van Matthijs Siegenbeek. Hoffmann drukte ze, zoals ik vermeldde in het intermezzo, in zijn *Horae belgicae* van 1833. Ook Stokes kroniek zelf werd ook op andere dan historische elementen onderzocht, maar door Huydecoper en Alewijn ook taalkundig – net zoals Clignett en Steenwinkel dat bij Maerlant deden.¹⁸³ Het historische relaas van die liederen won het in belang niet meer van de talige vorm die het had aangenomen.

Behalve aandacht voor de fictionele elementen in de geschiedverhalen, zoals de twee voorgaande voorbeelden, was er ook een nieuwe onomwonden interesse in fictionele teksten uit de Middeleeuwen. Die kiemde bij enkele Nederlandse geleerden maar kreeg door Hoffmanns open brief een enorme duw in de rug. De vroegste voorbeelden in Nederland daarvan zijn hierboven al genoemd: de uitgave van gedichten van de veertiende-eeuwse Hollandse hofdichter Willem van Hildegarsberch door Hendrik van Wijn in zijn traktaat over de Hoekse en Kabeljauwse Twisten uit 1817 en twee jaar later Clignetts *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*, met een uitgave van een lang gedicht van Van Hildegarsberch en van de fabels van *Esopet*.

Dat gebeurde, zoals ook al bleek, tot tevredenheid van Hoffmann von Fallersleben. Ten eerste omwille van de principiële kwestie dat Van Wijn en Clignett teksten in de openbaarheid brachten, maar vooral omwille van het soort tekst dat zij bestudeerden. Hoffmann wilde immers niet alleen dat editoren met een wetenschappelijk *sérieux* te werk gingen, hij wilde dat zij hun werk in de eerste plaats op middeleeuwse romans richtten, op fictieverhalen dus. Dat blijkt ook uit zijn lijst van werken die de eerste aanzet was tot het beoogde overzicht. De ‘Romans en kleine Verhalen’ zijn daarin de eerste onderverdeling, waarin Hoffmann epische werken

¹⁸³ Z.H. Alewijn, ‘Taalkundige aanmerkingen, bij gelegenheid van eenige aanteekeningen van den Heer Balth. Huydecoper op Melis Stoke’, in: *Tweede proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde door het Genootschap Dulces ante omnia musae* (1782) 1-42.

noemt als Arthurromans, Karelromans en de verhalen van de Vier Heemskinderen. Pas na die epiek komen de ‘Geschiedkundige Rijmwerken en Leerdichten’, met Maerlant, Stoke, Van Heelu en Van Velthem en met leerdichten als de *Duitschen Cathoen* en (dus achterin de opsomming pas) *Reinaert de Vos*.¹⁸⁴

Na Hoffmanns oproep en nog meer na 1830 kwamen er inderdaad edities van enkele van de romans die hij vermeld had. Uit de Arthurcyclus bezorgde Visscher de *Ferguut*.¹⁸⁵ Het verhaal van de Vier Heemskinderen werd bezorgd door Bilderdijk in zijn *Nieuwe taal- en dichtkundige verscheidenheden* van 1824;¹⁸⁶ Hoffmann zelf drukte in 1837 daar een fragment uit af, voorzien van een inleiding en woordverklaringen, in een deel uit zijn *Horae belgicae*, samen met *Lansloet*.¹⁸⁷ Zij verbreedden zo de zeer lang gevoerde zoektocht naar oude kronieken en openden het blik van de epiek.

Tekstbezorging als nationale plicht

De oproep van Hoffmann was bedoeld om het werk van de tekstgeleerden grondiger en empirisch-wetenschappelijker te maken, om zo beuzelarijen te vermijden; het resultaat was dat net de teksten die Scriverius in dezelfde strijd tegen ‘beuselingen’ het liefst vergat – en hij noemde de *Roman de la Rose*, de Arthurromans en de *Vier Heemskinderen*¹⁸⁸ – toch nog uitgegeven werden.

Hoffmanns oproep was echter niet alleen gericht op wetenschappelijker werk, dat werk moest ook nationaler worden. Zijn open brief was inderdaad niet alleen een geleerde oproep, maar ook een ethische. De brief begint ondubbelzinnig:

Het Vaderland moet den mensch altijd het dierbaarste voorwerp op aarde zijn. Alle zijne werkzaamheden toch bepalen zich, bijna uitsluitend, tot den kring van hetzelve en slechts op Vaderlandschen bodem te midden der zijnen en der tallooze banden, waarmede die hem omstrengelt, wordt hij ’t geen hij worden moet – mensch: wie dit miskent, miskent tevens zijne bestemming en verdient geen Vaderland.

De ethische oproep was er een van belang: het vaderland maakte een mens tot mens. Als individu – of ‘mens’ – zag Hoffmann zich dus in dienst van het vaderland, maar tegelijk ook als geleerde:

doch hoe eerder, hoe meer men dit inziet, hoe meer men ook alles, wat het Vaderland aangaat, ter harte zal nemen, en dus ook de taal, zeden en gebruiken der vaderen, als een heilig erfgoed beschouwen of

¹⁸⁴ Hoffmann van Fallersleben, ‘Oude Nederlandsche Letterkunde’ en Hoffmann van Fallersleben, ‘Vervolg en slot’.

¹⁸⁵ Visscher, *Ferguut*.

¹⁸⁶ Willem Bilderdijk, ‘Fragmenten des Romans van den ridder, naderhand Heiligen, Reynolt’ *Nieuwe taal- en dichtkundige verscheidenheden* (Rotterdam: J. Immerzeel, jr., 1824b) 111-198.

¹⁸⁷ Hoffmann von Fallersleben, ‘Renout van Montalbaen’.

¹⁸⁸ Zie het vierde hoofdstuk.

wanneer de wisseling der tijden zulks niet gedooft, die toch altijd in de Geschiedenis bij voorkeur opzoeken, en daarin kracht tot bewaring der zelfstandigheid zoeken, wier verlies doorgaans het gevolg is der voorkeur, aan vreemde zeden geschonken.¹⁸⁹

Geleerden moeten dus, omwille van het vaderland dat hen zo nauw omgeeft en omwille van de zelfstandigheid van dat vaderland, hun eigen taal en gewoonten in ere houden of met historisch onderzoek ontdekken. De ethische grondslag van Hoffmanns oproep – ‘Dus moest het zijn!’¹⁹⁰ – is niet mis te verstaan. De toestand van de letterenstudies zoals hij die zag toonde echter aan dat het niét zo was ‘en de treurige gevolgen daarvan zijn maar al te blijkbaar’.¹⁹¹ Hoffmanns praktische voorstellen waren dus niet zomaar wilde plannen van een wufte filoloog; er lag een abstractere, moreel-nationale ontevredenheid aan ten grondslag.

Hoffmanns erkenning van traditie en gezag was niet de strategische drang van een jonge vernieuwer; voor hem was de traditie inderdaad ‘heilig’. Via de editeur moesten die traditie en die abstracte natie zich in het meest concrete detail tonen en daarom was het een plicht voor elke editeur om nauwgezet en plichtsbewust te werk te gaan. Ook dat had Hoffmann van Jacob Grimm geleerd. Met eerbied citeerde hij dan ook ‘de stem van het gezag’:

Hetgeen ’er te doen is, behoeven wij niet lang te onderzoeken. De geredde en heroverde Gedenkstukken worden overal zorgvuldig bewaard. Wij behoeven die niet voorbarig in druk te geven, opdat derzelve inhoud de loutere nieuwsgierigheid voldoe: wij moeten trachten ze in de oorspronkelijke gedaante te herstellen, en die te beveiligen. Hetgeen de Oudheid heeft voortgebracht, mag niet willekeurig aan de behoeften of beschouwingswijze van onzen tijd worden dienstbaar gemaakt. Deze moest veeleer zijn best doen, die stukken ongeschonden aan de nakomelingschap overtebrengen.¹⁹²

Wat een verschil met de verantwoordingen van de editeurs in vroegere eeuwen. Zij hadden de oude taal in de openbaarheid gebracht om de nieuwe generaties de juiste voorbeelden te geven; zij hadden de daden van de voorvaders in druk gebracht om bestuurders van hun landen tot gids te zijn. Zij hadden het verleden bekend gemaakt om de toekomst tot nut te zijn en dus de volgende generaties gehoorzaamd. Niet zo Grimm en Hoffmann, zij eerbiedigden de vorige generaties. Ze meden – althans in woorden – liever de openbaarheid dan oude teksten met fouten aan de druk over te leveren. Zij wilden het verleden volledig intact zien, zij wilden restaureren en conserveren omwille van de heiligheid van de erfenis. Daartegenover stonden zij zelf, bescheiden editeurs, wars van hun eigen mening. De bescheidenheid van deze editeurs

¹⁸⁹ Hoffmann van Fallersleben, ‘Oude Nederlandsche Letterkunde’, 162.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Jakob Grimm, vertaald geciteerd in Ibidem, 168.

werd niet, zoals bij Boxhorn, ingegeven door de veronderstelde zwakte van de pen te midden van zwaard en vuur; hun bescheidenheid was er een van plichtsbewustzijn en van heilige eerbied voor het verleden. Grimm en Hoffmann waren radicaal historicistisch.

Het historisme van Grimm en Hoffmann hield echter niet alleen een heilig respect voor de generaties van de voorvaderen in. Zij deden hun geleerde werk net zo goed ook met de volgende generaties in gedachten – voor ‘de nakomelingschap’ dus. Voor Grimm en Hoffmann behoorden die volgende generaties immers net zozeer tot het vaderland, dat elkeen zo bepaalt, als de vorige generaties en als zichzelf. Daarin leken ze wel op de tekstgetuigen van vroegere periodes, al schuilt er een subtiel inhoudelijk verschil. De bekommernis om het vaderland was ouder dan Hoffmann en Grimm, ook in tekstedities. Het behoud van kronieken van het vaderland was al te lezen in de kroniek van Marcus van Vaernewyck uit 1568: het was ook in de zestiende eeuw al niet goed wanneer een natie haar oude geschiedenissen vergat.¹⁹³ De voorgeschiedenis van het denken over de natie en het vaderland kan inderdaad teruggevonden, voor de streken van de Nederlanden, tot in de middeleeuwen en vooral de renaissance.¹⁹⁴ Voor de vroegste tekstediteurs, die van voor 1780, bestond het vaderland telkens in de geschiedenis en in de taal. Toch was er een verschuiving die kwam met de historicistische taalgeleerden van de periode tussen 1784 en 1838, een verschuiving die eigenlijk een inhoudelijke uitbreiding was. Het vaderland school niet langer enkel in het verleden en in de taal, daar kwam nu ook de middeleeuwse poëzie bij. De vernieuwing van het historisme van Hoffmann en Grimm hield immers in dat het vaderland zich in elke tekst verschool: niet alleen in historische kronieken, maar ook in de fictionele teksten en niet alleen in de meest hoogstaande literaire dichtwerken, maar ook in volkse vertellingen en vooral in oude epische vertellingen. Hoffmann formuleerde deze ontwikkeling in 1821 expliciet op papier en verleende zo een ongekende kracht aan een langzame evolutie die zich sinds ongeveer 1780 in de Nederlandse editiepraktijk voordeed.

Besluit

Nationalisering met internationale contacten

Na 1830 traden de jongelingen August Heinrich Hoffmann von Fallersleben en Jan Frans Willems met elkaar in briefwisseling en samen zouden ze – Leerssen wees er onlangs op – nog belangrijke daden verrichten voor de Europese volkstaalfilologie.¹⁹⁵ Hoe belangrijk die samenwerking ook zou worden en hoewel ze elkaars werk ook in

---

¹⁹³ Zie het derde hoofdstuk, blz. 108.

¹⁹⁴ Tilmans, ‘De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden’.

¹⁹⁵ Leerssen, ‘Ideeën hebben vleugels’.

de jaren 1820 al kenden, is wat zij onafhankelijk van elkaar deden in dat eerdere decennium belangrijk. Voor Willems geldt immers dat zijn bekering tot de historische letterkunde een eigen dynamiek had, die zich vroeger richtte op de traditionele kernen van de Nederlandse editiepraktijk dan op Duitse ideeën.

Willems' eigen weg begon bij de confronterende ervaring met Franse revolutionairen en werd vanaf 1819 verder gevoed door zijn taalpolitieke stellingname in het kader van zijn staatsnationalistische overtuiging ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In 1824 vond hij bovendien een Middelnederlandse vertaling van de Franse *Roman de la Rose*. Die roman, in de Nederlanden al bekend sinds het voor Clignett en Steenwinkel een voorbeeld was geweest voor hun vernieuwende Maerlanteditie vanaf 1784, gebruikte Willems om aansluiting te zoeken bij de bestaande filologische structuren: de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden, maar vooral Willem Bilderdijk en de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut in Amsterdam. Hoffmann kende die bestaande filologie overigens ook: hij importeerde wel Duits literair-historistisch gedachtegoed, maar erkende bij zijn bezoeken aan Nederlandse geleerden en bibliotheken vanaf 1819 altijd ook wat daar al gebeurd was.

Maar wat maakt het uit wie er begonnen is? Belangrijker in dit hoofdstuk was dat uit de wisselwerking tussen de Nederlandse filologische traditie en de Duitse herderiaanse ideeën een nieuw soort editievak ontstond, dat veel gelijkenissen vertoonde met het Europese literaire historisme. De belangrijke ontwikkelingen spelen zich opnieuw, zoals in de voorgaande delen, op vier domeinen af.

Rond 1600 was het onderzoeksveld van de klassieke filologie verbreed naar middeleeuwse kronieken en eigentijdse literatuur in de volkstaal; in deze periode werd het onderzoeksobject van de zo ontstane volkstaalfilologie nog verder verruimd tot middeleeuwse poëzie (I). Achter die verbreding school een moreel appel, dat het meest expliciet verwoord werd door Hoffmann en Jacob Grimm. Het bestuderen van middeleeuwse fictie was meer dan een nieuw onderzoeksproject, het was een nationale, zelfs menselijke plicht om het literaire erfgoed in stand te houden of te restaureren. Die gedachte zat achter een intensivering van de aandacht voor de eigen taal en geschiedenis die de eerste editeurs voor de Republiek gehad hadden – in historisch-staatkundige zin voor hun nieuwe, soevereine staatsvorm en in culturele zin voor hun succesrijke kweekvijver van Nederlandse klassieken. Die aandacht voor het eigene werd nu omgesmeed tot een verplichtende geleerde studie van het poëtische, soms zelfs epische, erfgoed van de natie (II).

Ook de plaatsen waar deze nieuwe editeurs met hun aandacht voor de fictie hun werk verrichtten, kregen een meer nationaal karakter. De overheid richtte nu instellingen op waar editeurs elkaar konden ontmoeten en waar zij hun werk bekend konden maken. Zo kreeg de Leidse Maatschappij, meestal met steun of op initiatief van verschillende overheden, gezelschap van de Tweede Klasse van het Koninklijk

Instituut in Amsterdam, de Commissie Rerum Belgicarum scriptores in Den Haag en de Commission royale d'histoire in Brussel. In inhoudelijke en in institutionele zin was er dus in deze periode sprake van een nationalisering van het editievak in de Nederlanden (III).

Zelfs in de epistemologische onderbouwing van dat vak was sprake van een intensivering, zelfs van een nationalisering. In de vorige periode was een goede editeur vooral een betrouwbare tekstgetuige. Die betrouwbaarheid was altijd sociaal bepaald, soms ook naar politieke overtuiging. Politieke ingesteldheid werd nu steeds vaker onontbeerlijk voor een tekstgeleerde: zijn werk moest voortaan beantwoorden aan politieke, morele en geleerde eisen (IV). Het traditionele waarheidszoeken werd ondergeschikt aan het zoeken naar de natie. Dat kon op een zeer concreet, taalpolitiek niveau gebeuren – zoals bij de vroege Willems, of op een abstractere, historistische wijze – zoals bij Hoffmann. De tekstbezorging had voortaan een nationaal belang, dat woog op de voormalige tekstgetuigen.

Maar was dat waar voor elke editeur in de Nederlanden? Grimm en Hoffmann formuleerden wel helder wat er zich eerder in stilte had afgespeeld, maar wilde dat ook zeggen dat zij de agenda van de editeurs van de Nederlandse letterkundige teksten bepaalden? In een volgend hoofdstuk zal het werk van enkele vooraanstaande editeurs vanuit een ander standpunt dan dat van de meervoudige nationalisering bekeken worden, in de eerste plaats het werk van Willem Bilderdijk. Hij had via Tydeman contact met Grimm. Hij werkte aan en maakte ruzie met het Koninklijk Instituut. Hij beoefende gelijkelijk de taalkunde en de geschiedenis. Zijn *Taal- en dichtkundige verscheidenheden* wekten, zoals in dit hoofdstuk bleek, de hoogste verwachtingen bij de herderiaan Hoffmann en de gepolitiseerde Willems uit het Zuiden had er de grootste lofbetuigingen voor. Maar wat zei Bilderdijk zelf over geleerdheid en het vaderland?